

สิ่งแรกที่จะต้องรู้จักนั้น คือความทุกข์

ชุดหมอนล้อ อันดับ ๓๒

อุทิศนา

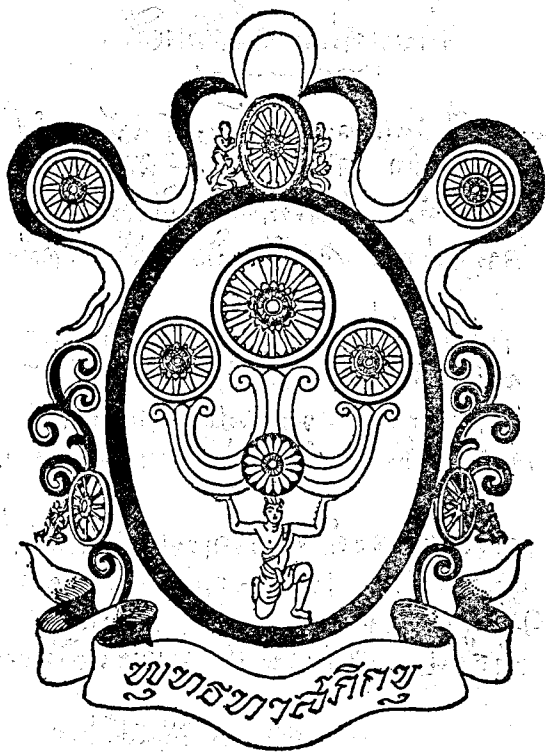
จักรธรรมะมัลย์	จะหมั่นทั่วทั้งชาติตรี
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพุทธรูปประสงค์ ฯ
มันหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อย่าง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกศกษสถาพร ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้เลวลูสเตรจฉาน ฯ
จะทุกข์ทนทั้งคืนวัน	พิฆาตกันบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ฯ
บรรษัทพระพุทธรองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผองผ่องพันภัย ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งชาติตรี ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

สิ่งแรกที่จะต้องรู้จักนั้น คือความทุกข์

[ชุดหม่นล้อ อันดับ ๓๒]

ศรัทธาบริจาค

ของ คุณวัฒน์ คุณเกษม

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒,๐๐๐ เล่ม

๒๗ กันยายน ๒๕๓๐

(สงวนลิขสิทธิ์)

คำมรดกให้แก่ นนทอเนอ

- ๑) เหนือหน้าและ สิ้นหิมะ ฟ้าคลเคล่
หมู่ให้เกิด สิบสามสี่ ฟังผลให้ผล
คำมรดก รดเกล้า ไม้บ่อยล
คนกว่าจน ละมัวเงอ เมื่อทำครบ ๑.
- ๒) กอรัทเนอ ชื่อมัน ขากบ้นเกิด
หน้าท่เกิด สิบบุรณดี มีผลอึง
เป็นพระเจ้า มาช่วยเา อย่าประว
ละเป็นมัว สอนให้ แต่ทุกคน ๕
- ๓) พระพาทองดี ทรงเกรพ ชึ่งหนัก
๑๕นี้ดี เหนือออกมา มีดล
มีบุญ พระพาทองดี มีมุงศ
ส่าอุบม มีผลให้เื่อ เพาะเื่อเื่อ ๕

[Handwritten signature]
๒๕ พ.ค. ๑๙๐

คำปรารภ

การวัดค่าปริมาณน้ำคือ ปริมาณน้ำที่ออกมาจากรณี ซึ่งมีอยู่
แพร่ ก็โดยของเหลวที่ปรากฏมาแห่งเดียวรวมไว้หมดที่
ปีละสองครั้ง ส่วนแต่เดิมโลกเรา ละมีเวลาอันหนึ่ง มาอยู่ที่ตาม
ดินแดน อันเขมรนั้น.

ดินแดนนี้เป็น บริเวณที่น้ำ ของชวรัตน์, แต่เขาสิ้นน้ำ
ก็มีเพียงบริเวณที่น้ำเท่านั้น สำหรับรวมกัน. ชวรัตน์นั้น
บริเวณที่น้ำนั้น เป็น บริเวณที่น้ำ แล้ว ก็เป็นของน้ำ
สี่ปี ปีแรกการที่น้ำท่วมมาเพราะน้ำที่น้ำขึ้น ลง
น้ำจะไหลไปกับน้ำไม่ได้เลย. ดินแดนที่ชวรัตน์นั้น
ชาวมอญ นั้น เป็น ดินแดน ของแต่ละคน และเขา
ดินแดน แก่กันและกัน ลงมาตั้งแต่ถึง ระดับน้ำขึ้น
เป็นน้ำขึ้น.

เป็นของของของน้ำที่ถูกตัดที่น้ำขึ้น คือ การที่น้ำ
ลง มีดินแดนน้ำขึ้นเป็นน้ำขึ้น และก็มีน้ำขึ้นใน
ชนิดที่ เป็นน้ำขึ้น แก่กันและกัน อยู่ตามน้ำขึ้น
น้ำขึ้น และลงตลอดเวลา. น้ำขึ้นนั้น ขึ้นอยู่กับ
น้ำขึ้น ชนิดที่น้ำขึ้น น้ำขึ้นของน้ำขึ้น มีดินแดน
น้ำขึ้น ขึ้นอยู่กับน้ำขึ้น และ น้ำขึ้น.

ชื่อของของน้ำขึ้น และน้ำขึ้นน้ำขึ้น ชื่อสั้นๆ-กตัญญู.
กตัญญู ที่ปรารถนาจะรู้ถึงน้ำขึ้นน้ำขึ้น น้ำขึ้นน้ำขึ้น
น้ำขึ้น; และน้ำขึ้นน้ำขึ้น ชื่อสั้นๆ ปรารถนาจะรู้ถึงน้ำขึ้นน้ำขึ้น

คู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม

— ๑ —

๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๐

สิ่งแรกที่จะต้องรู้จักกันนั้น คือ ความทุกข์.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคอาสาฬหบูชา
เนื่องในระยะเวลาเข้าพรรษานี้ นั้น อาตมาตั้งใจจะบรรยาย คำ
บรรยายที่เป็นชุด สักชุดหนึ่ง เรียกว่า ชุดคู่มือที่จำเป็นจะ
ต้องมี ในการศึกษา หรือในการปฏิบัติธรรมะ ก็ตาม.
ที่แล้วมา รู้สึกว่ามันสับสนวนเวียน ; แล้วยัง บางอย่างก็ยังไม่รู้,
บางอย่างก็รู้เกินไป, เรียกว่าไม่สมบูรณ์ หรือไม่ถูกต้อง
หรือไม่สมคัลย์, จึงได้พยายามนึกคิดว่าจะบรรยายคำบรรยาย
ชุดนี้ ให้เป็นคู่มือ ที่ถูกต้องตรงกับความมุ่งหมาย เพียงพอและง่าย

ต่อการศึกษา. ขอให้ท่านทั้งหลายพยายามสนใจ ทำความเข้าใจ ให้ดี ๆ, อาตมาเชื่อมั่นว่ามันจะเป็นประโยชน์ที่สุด และคุ้มค่า เวลาด้วย. คู่มีอนันต์มีหลายเรื่องด้วยกัน.

ต้องรู้จักความทุกข์ก่อนศึกษาพุทธศาสนา.

เรื่องแรกคือหัวข้อว่า สิ่งแรกที่จะต้องรู้จักนั้น คือความทุกข์; พึงดูให้ดี ๆ หมายความว่า สิ่งแรกที่สุด ที่คนเราจะต้องรู้จัก, แล้วจะมาศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติกรรมฐาน ภาวนาในพระพุทธศาสนานั้น สิ่งแรกที่สุดนั้น ก็คือ สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์. ถ้าไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ มันก็ไม่รู้ว่า จะตั้งต้นกันอย่างไร ไม่มีปัญหา แล้วจะสะสางอะไร, ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ จะไปหาหมอหรือหาการเยียวยารักษาทำไม. สิ่งที่จะต้องมึปราคฏอยู่ในใจ ก็คือสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ เป็นสิ่งแรก.

ท่านอาจจะรู้สึกด้วยตนเองก็ได้ ว่า ความทุกข์— ความทุกข์—และความทุกข์ เป็นอย่างไร; แต่มันคงจะไม่ สมบูรณ์, ไม่หมด, ดังนั้น จึงต้องให้ผู้อื่นช่วยบอกให้. ข้อนี้ ก็ ตรงกับตามพุทธภาษิตที่ว่า แต่ก่อนโน้นก็ดี เดียวนี้ก็ดี

ตลาคตบัญญัติแต่เฉพาะเรื่องความทุกข์ กับเรื่องความดับ
 ไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น. ฟังดูซิ, พระองค์ตรัสว่า จะ
 บัญญัติ คือพูด คือกล่าว คือสอนแนะนำแต่งตั้งอะไร
 ก็ตาม เฉพาะเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์ มันก็มีคำว่า
 ทุกข์มาเป็นเรื่องแรก. ฉะนั้น เราก็ควรจะต้อนรับเรื่องนี้
 ให้ดีๆ เราจะได้มีหัวข้อเป็นข้อที่หนึ่งว่า สิ่งแรกที่สุดที่จะ
 ต้องรู้จักก็คือความทุกข์; ถ้าแกจริงจังรู้จักเองก็ได้, เอ้า
 รู้จักหมดก็ได้เหมือนกัน. แต่ ถ้าไม่รู้จัก ก็ฟังดูว่า ควรจะ
 มองอะไรในลักษณะที่ว่าเป็นทุกข์นั้นอย่างไร; บางที
 มันถึงกับ กลับกันอยู่ก็มี เห็นสุขเป็นทุกข์, เห็นทุกข์เป็นสุข,
 แต่โดยแท้จริงแล้วไม่เห็นทุกข์ดอก, เห็นสุขเป็นทุกข์นั้นมัน
 ก็คงจะโง่เกินไป, จะเห็นทุกข์เป็นสุขนั้นแหละมักจะมีเสีย
 โดยมาก.

สิ่งแรกที่สุดที่จะต้องรู้จักนั้นคือความทุกข์, เราจะ
 มองกันในเรื่องนี้ก่อนว่า ถ้าไม่มีความทุกข์อยู่ในหมู่สัตว์
 โลกนี้ก็ไม่ต้องมีพุทธศาสนา พูดอย่างนี้ดีกว่า; ถ้าใน
 โลกมนุษย์ไม่มีความทุกข์ ก็ไม่ต้องมีพุทธศาสนา หรือว่า
 ไม่ต้องวิงมหาพุทธศาสนา มาศึกษามาปฏิบัติ. โดยเหตุ

ที่มันมีความทุกข์อยู่ในหมู่มนุษย์ มันก็จำเป็นที่จะต้อง
มีสิ่งที่จะแก้ไขความทุกข์นั้น ก็คือสิ่งที่เรียกว่าศาสนา
นั่นเอง.

ถ้าจะดูกันตามประวัติศาสตร์ มันก็พูดได้ว่า เขา
รู้จักความทุกข์กันอย่างไร เขาก็หาทางแก้กันอย่างนั้น เขา
รู้จักความทุกข์กันเท่าไร มากน้อยเท่าไร เขาก็หาทางแก้กัน
เท่านั้น. เขารู้จักความทุกข์กันสูงหรือต่ำอย่างไร เขาก็แก้
กันได้เพียงเท่านั้น จนกว่ามันจะดีขึ้น ๆ สูงขึ้น ๆ มากขึ้น,
จนถึงกับรู้จักความทุกข์ถึงที่สุดจริง ๆ, แล้วก็ดับความทุกข์
ได้ถึงที่สุดจริง ๆ ไม่มีเหลือสำหรับจะให้ต้องแก้ไขอะไรต่อไปอีก,
มันเป็นมาอย่างนี้.

ศาสนา คือ การปฏิบัติเพื่อดับทุกข์.

ที่นี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ๆ ที่ว่ามีอยู่สำหรับ
แก้ไขความทุกข์หรือดับทุกข์, คำนี้ถือเอาตามตัวหนังสือ
ไม่ได้ตอก, คำว่า ศาสนานั้นแปลว่าคำสั่งสอนนะ. มันมีแต่
คำสั่งสอนไม่ได้ มันต้องมีการปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสั่งสอน,
ปฏิบัติจนถึงที่สุด, ระบบปฏิบัติทั้งหมดนั้นเรียกว่าศาสนา

เพราะว่าเราเรียกกันในภาษาไทยอย่างนั้น จะโง่หรือจะฉลาด
ก็สุดแท้เถิด เราใช้คำว่าศาสนากันในลักษณะอย่างนั้น ; แต่ที่
แท้ศาสนานั้น มันตรงกับคำว่าพรหมจรรย์ คือการ
ประพฤติอย่างประเสริฐที่สุดที่มันดับทุกข์ได้. นี่เราจะ
ต้องมี พรหมจรรย์นั้นแหละเป็นศาสนาให้ดับทุกข์ได้
ไม่ใช่เพียงแค่คำสั่งสอน คือพูดหรือว่าพิมพ์กันไว้เป็นเล่มสมุด
แม้จะมีคำพูดก็เป็นคำพูด พูดให้มันลั่นไปหมด ก็ไม่รู้
ความหมายที่มันซ่อนอยู่ภายใต้เสียงซึ่งส่งเสียงเอ็ดตะโรไปหมด.

เอาละ, ให้ถือเป็นที่ว่า ศาสนานั้นคือการปฏิบัติ
เพื่อดับทุกข์. รู้จักศาสนากันมาตั้งแต่ต้นจะดีกว่า คือ
ความรู้สึกที่กลัวความทุกข์ คือความตายก็ได้, แล้วก็ต่อสู้
ป้องกันไปตามความรู้สึกนึก, นั่นแหละคือตัวศาสนา.
ดังนั้นมันจึงมีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า สัญชาตญาณ หรือ *Instinct*
ที่มันเกิดขึ้นได้เอง, มันรู้สึกขึ้นมาได้เอง ตามธรรมชาติ
ตามธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิต.

ในสิ่งที่มีชีวิตมีสัญชาตญาณ หลายอย่างหลายประการ
ที่เป็นการต่อสู้เพื่อใหรอด ; สัญชาตญาณอันแรกคือสัญชาต-

ญาณความกลัว : มันกลัวจะตาย กลัวจะเกือบตาย, มันก็มี
สัญชาตญาณแห่งการต่อสู้แก้ไข ตลอดถึงสัญชาตญาณแห่งการ
วิ่งหนี เพื่อความปลอดภัย, จะเป็นอะไรก็ตาม ถ้ามันขึ้นไป
เพื่อความรอด แล้วก็เรียกว่าเป็นระบบศาสนาได้ทั้งนั้นแหละ.

ดูแต่ว่านก หนู ปู เบี้ยว งู กบ แอ้ มด แมลงอะไรต่างๆ
มันรู้จักวิ่งหนี, รู้จักต่อสู้เมื่อต้องสู้, ก็เพื่อให้มันรอด, หนีไม่
ต้องมีใครสอน มันเกิดได้เอง. สัญชาตญาณอันนี้มีอยู่ใน
สิ่งที่เรียกว่าสัตว์มีชีวิต ซึ่งรู้จักกลัว, มันรู้สึกจะอยู่จะรอด, มัน
ก็รู้สึกต่ออันตรายที่จะมาทำให้ตายหรือสูญสิ้นไป. หนีมันจึงมี
การกระทำตามแบบของมัน; พวกอยู่รูก็รู้จักขุดรูเข้า แล้ว
ก็มีวิธีที่จะวิ่งหนีลงรู แล้วก็รอดตัวไป, หรือว่ามันอยู่บนต้นไม้
มันก็มีวิธีวิ่งหนีขึ้นไปบนต้นไม้ โดยวิธีต่างๆ กัน, แล้วแต่ว่า
สัตว์นั้นๆ มันจะเป็นอย่างไร, จนกระทั่งว่าเป็นสัตว์ที่ฉลาด
ขึ้นมาเกือบเป็นมนุษย์, กระทั่งมาเป็นมนุษย์, มันก็ยังไม่ละ
การกระทำอันนี้. การที่ทำให้เชื่อว่ารอด, หนีแหละเป็น
ระบบเกิดขึ้นตามแบบของคนๆ ของสัตว์นั้นๆ.

สัญญาชาตญาณแห่งการเอาตัวรอด

๕ ๒ ๒ จุดจุดตงตนของศาสนา.

นี่ขอให้ทุกคนมองสิ่งที่เรียกว่า ศาสนานั้นตั้งต้น
 ขึ้นมาจากจุดตั้งต้นที่สุด คือสัญญาชาตญาณแห่งการเอาตัว
 รอด; เรื่องอย่างนี้ไม่ค่อยมีใครเชื่อ แล้วก็หาว่าบาบอ
 เอาเสียด้วย. อย่างที่แต่สัตว์เร่จรจาดเลย แม้ต้นไม้มีมัน
 ยังมีระบบเอาตัวรอด, ต่อสู้ดิ้นรนทุกอย่างเพื่อให้รอด เพราะ
 มันไม่อยากจะตาย. ถ้าใครโง่จนกับถึงขนาดไม่รู้ว่่าต้นไม้
 มันก็ไม่อยากจะตาย แล้วก็จะต้องขอกล่าวว่่าเป็นคนทีโง่ทีสุด
 แหละ, จะเรียกว่่าพูดหยาบคายก็ไ้, จะพูดอย่างนี้ ถ้าไม่รู้ว่่า
 แม้แต่ต้นไม้ก็มีควมรู้สึกดิ้นรนเพื่อจะรอด จะเอาตัวรอด.
 แต่มันต้องศึกษากันละเอียดสักหน่อย จึงจะรู้ว่่าแม้แต่พืชพันธุ์
 พดุกษาชาติใหญ่่น้อยทงหลาย ก็มีระบบการต่อสู้เพื่อควม
 รอด นั้นแหละคือศาสนาของมัน; แต่จะทำอย่างไ้ได้ มัน
 อยู่ในระบบทำอย่างนั้น.

ทีนี้เมื่อมันคิดไ้มากกว่านั้น เป็นสัตว์ เป็นสัตว์ที
 สูงขึ้นมา ฉลาดขึ้นมา กระทั่งเป็นที่เรียกว่่าเป็นคนหรือเกือบ

จะเป็นคน เป็น ape เป็น man อะไรก็ตาม มันก็ต้องมีวิธีการที่สูงขึ้นมา สูงขึ้นมาตามความคิดนึกที่มันคิดนึกได้มากออกไป แต่ว่าสัญชาตญาณแห่งการหนีภัยมันก็ยังอยู่นั้นแหละ; ฉะนั้นมันจึงต้องขจัดความรู้สึกอันนั้นออกไป.

คนป่าครั้งแรกก็รู้สึกกลัวธรรมชาติอันน่ากลัว จะเป็นฟ้าผ่าฟ้าร้องหรืออะไรที่น่ากลัวทุกอย่างแหละ, มันก็ต้องมีวิธีที่จะระงับความกลัว มันก็ปลอมโยนส่งสอนกันไป ตามเรื่อง เพื่อไม่ต้องกลัว ก็มีพิธีอย่างนั้นอย่างนี้ เกิดขึ้น เพื่อจะแก้ความกลัวเท่านั้นเอง, กลัวตาย มันก็ได้บ้างไม่ได้บ้างไปตามเรื่องของมัน เพราะมันยังไม่ใช้ความจริงที่แท้จริง แต่มันก็ต้องมีระบบที่เขาสร้างขึ้น มา สำหรับระงับความกลัวของเขา.

ต่อมามันคิดสูงขึ้นไปถึงว่า ในสิ่งที่น่ากลัวตามธรรมชาติเหล่านี้มันมีผีวิญญูณ มีวิญญูณศักดิ์สิทธิ์ มีผีอะไรสิงอยู่ในนั้น, มัน ก็เลยมีพิธีรีตองอะไรที่สูงขึ้นมา ให้สมกับว่าในนั้นมันมีผีศักดิ์สิทธิ์ : ในแม่น้ำนี้มีผีศักดิ์สิทธิ์, ในภูเขานี้มีผีศักดิ์สิทธิ์, ในต้นไม้อย่างนี้มีผีศักดิ์สิทธิ์, หรือกระทั่งในจอมปลวกก็มีผีศักดิ์สิทธิ์; มันก็มีวิธี

ที่จะทำให้เกิดความกลัวเหล่านั้น จึงเกิดพิธีต่างๆ นานา เพื่อบูชาบวงสรวงอันวอนระงับความกลัว; นั้นมันก็ได้บ้างไม่ได้บ้างไปตามเรื่องแหละ. แต่มันก็ทำให้หายกลัวเพราะความเชื่อนี้ มันก็เลยติด ติดเป็นหลักเป็นเกณฑ์อะไรขึ้นมาพักหนึ่ง ยุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง แห่งหนึ่งไปตามเรื่องของมัน.

ต่อมามันเลื่อนผีโง่ๆ ขึ้นมาเป็นเทวดา; ที่นั้นก็เกิดความรู้สึกคึกคักเรื่องเทวดา ในนั้นมีเทวดาอย่างนั้น เทวดาอย่างนี้ : บนฟ้ามีเทวดาอย่างนั้น, ในมหาสมุทรมีเทวดาอย่างนี้, ที่ภูเขานั้นมีเทวดาอย่างนี้, ในลมในอากาศในไฟในน้ำอะไรก็ตามมีเทวดา, ก็ต้องเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสมกับที่มันเป็นเทวดา. ฉะนั้นศาสนาที่ถือเทวดา มีสิ่งน่าอัศจรรย์ใดๆ คิดไม่ออกก็ต้องเหมาะว่าเป็นเรื่องของผีของเทวดา.

ที่มัน ฉลาดขึ้น ฉลาดขึ้นก็ให้มีพระเจ้าคือดีกว่า เทวดาธรรมดา, สูงกว่าเทวดาธรรมดา, มีพระเจ้าอย่างนั้น มีพระเจ้าอย่างนี้ มีพระเจ้าในแผ่นดิน, มีพระเจ้าในอากาศ, มีพระเจ้าในทุกเรื่อง ก็มี, พระเจ้าขึ้นเต็มไปหมด, อย่างนี้

มีปรากฏอยู่ในเรื่องราว ในวัตถุโบราณ ในลัทธิต่างๆ นานา พระอาทิตย์นั่นก็เป็นพระเจ้า, พระจันทร์ก็เป็นพระเจ้า, พระอะไรก็เป็นพระเจ้า จนนับไม่ไหว, เอาแต่ที่สำคัญๆ ไม่ก็องค์มันก็ยังหลายองค์อยู่นั้นแหละ; ก็เกิดเป็นศาสนาชนิดที่มีพระเจ้าหลายองค์ ถือกันมายุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง ในที่แห่งหนึ่ง.

ต่อมาคนฉลาดขึ้นจนรู้สึกว่ พระเจ้านั้นมีองค์เดียวก็พอ สามารถจะทำอะไรได้ทุกอย่าง, ก็เกิดแยกตัวออกไปถือพระเจ้าเพียงองค์เดียว เดียวนี้ก็ยังมิเหลืออยู่ศาสนาที่ถือพระเจ้าหลายองค์ หลายอย่าง แต่ค่อยๆ แผ่พ่ายแพ้แก่พระเจ้าที่มีเพียงองค์เดียว. *ศาสนาของฮินดูของพวกกรีกบางพวกนั้น มีพระเจ้าหลายองค์. เดียวนี้ก็สู้พระเจ้าองค์เดียวไม่ได้ มีเพียงพระยะโฮวา องค์เดียว พระอัลล้าฮ์ เพียงองค์เดียว. พระอะไรเพียงองค์เดียว ในอินเดียก็มีพระเจ้าองค์เดียวตามกันมา, นี้ก็มีการบูชาพระเจ้าองค์เดียว.*

ที่นั่นยังไม่สุด มันยังมีคนฉลาดคิดไปถึงว่า พระเจ้าองค์เดี่ยวนี้อีกยังช่วยอะไรไม่ได้ ต้องการจะมีความรู้ชนิดที่เปลื้องตัวตนออกมาเสียจากโลก ออกไป

จากโลกนี้, แล้วไปมีตัวตนอันนิรันดร ที่ไหนก็ตามใจเถอะ
มีตัวตนนิรันดร, คือลัทธิว่ามีสิ่งที่เป็นนิรันดร เข้าไปถึง
ที่นั่นแล้วอยู่นิรันดร ไม่ต้องเกิดไม่ต้องตาย. อย่างนี้
ก็ถือเป็นศาสนาสูงสุดกันอยู่พักหนึ่ง ในที่แห่งหนึ่ง ในยุค
แห่งหนึ่ง ในยุคๆ หนึ่ง.

ต่อมาอันสุดท้าย ก็คือว่า ไม่เอาแล้ว ที่ว่าจะมี
ตัวตนนิรันดรอย่างนั้นไม่เอาแล้ว, ไม่มีตัวตนดีกว่า
ว่างจากตัวตน ไม่ต้องมีปัญหา, เมื่อไม่มีตัวตนแล้วปัญหา
มันจะเกิดจากใคร, ความทุกข์มันจะเกิดจากใคร, ^{ซึ่ง}นี่คือ
หลักพุทธศาสนา ที่มาสอนให้รู้ว่า การดับทุกข์ถึงที่สุด
ถึงที่สุดจริงๆ นั้น คือความไม่ต้องมีตัวตน, ความไม่มีตัว
ตน, จิตไม่มีความคิดว่ามีตัวตน, ตัวกู—ของกู ไม่ต้องมี
มีแต่ตามธรรมชาติ ธรรมชาติล้วนๆ คือมีกายกับใจ
ก็พอแล้ว ก็ทำอะไรได้ทุกอย่าง.

ถ้าใจไม่รู้สึกรู้ว่ามีตัวตนได้จริง มันก็หลุดพ้น
จากปัญหาทั้งปวง; เพราะว่าปัญหาหรือความทุกข์นั้น
มันต้องไปมีอยู่ที่ตัวตน, ถ้าไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน

ปัญหาหรือความทุกข์ก็ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่เกิด; เหมือนกับว่าเรา^{นี้} ถ้าไม่มีตัวมีตนแล้ว ใครจะฆ่า ตีเราได้, ถ้าเราไม่มีตัวตนแล้วใครจะมาทำให้เราเจ็บ เราไม่มีตัวตน. ตัดบทออกไปเสียด้วยความไม่มีตัวตน หรือ ว่างจากตัวตน เรียกว่าเป็นนิพพาน, ว่างจากตัวตน ดับเย็น จบ ไม่มีใครสามารถจะคิดลัทธิระบบศาสนาให้สูงไปกว่านี้อีกได้.

เราพูดอย่างนี้ในฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัท คนฟังเขาก็จะคิดว่าพูดเอาเอง พูดเข้าข้างตัวเอง, พูดเอาเปรียบ ก็ตามใจเขา; แต่เท่าที่เราสังเกตมาตลอดเวลาเห็นว่า มันเป็นอย่างนี้. ขอให้รู้ไว้ว่า ศาสนานี้เป็นมาอย่างนี้ ช่วยขจัดความรู้สึกที่เป็นความทุกข์ออกไปเสียให้หมด ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความกลัว : กลัวอะไร? กลัวตาย กลัวเจ็บ กลัวทุกข์ นั้นแหละ เมื่อได้ลัทธิใดๆ เข้ามาถือไว้ดับทุกข์ได้ พอใจถืออย่างนั้น มันก็เป็นศาสนาของเขาแบบนั้น แบบนั้นไป.

มนุษย์ควรจะต้องถือได้ถึงที่สุด, อย่าไปเกียจจนกับสัตว์เดรัจฉานอยู่เลย. สัตว์เดรัจฉาน มันคิดไม่ได้ มันก็มีเพียงเท่านั้น, มันไม่มันได้^{นี้} มันก็มีอยากจะดับทุกข์ แต่มัน

ก็ได้ดับทุกข์ได้เพียงเท่านั้น ; เพียงมีอาหารกิน, เพียงมีอากาศ, มีอะไรช่วยก็พอแล้ว, ดันรนเพียงเท่านั้นก็พอแล้ว. แต่ มนุษย์มันไม่พอ เพราะมันคิดได้มากกว่านั้น ; ฉะนั้น ความคิดจึงต้องไปจนถึงระดับที่ว่า ไม่เกิดความรู้สึก เป็นทุกข์ หรือเป็นปัญหา.

นี่ระบบศาสนา มัน ตั้งต้นขึ้นมาจากสัญชาตญาณของสิ่งที่มีชีวิต ของต้นไม้ต้นได้ ของนก หนู ปู เปี้ยวอะไรก็ตาม, จนกระทั่งเป็นของลิง เป็นของคน เป็นของคนที่เจริญที่สุด เรื่องที่เกิดขึ้นเพื่อจะดับทุกข์เรียกว่า ศาสนา.

การแบ่งกลุ่มศาสนา.

ทีนี้จะให้ถือโอกาสคุยกันเสียอีกสักหน่อยว่า มันยังมีทางที่จะมองเห็นระดับที่ต่างกันอยู่ ในระหว่างศาสนาหลาย ๆ ระดับนี้, หลาย ๆ ระดับนี้.

พวกที่ ๑ ศาสนาบางพวกบางกลุ่ม ให้ใช้ความเชื่อเป็นหลัก เชื่อแต่ว่าอย่างนี้ ๆ เชื่อ ๆ อยุ่อย่างสุดชีวิต

จิตใจเลย มันก็ดับความกลัวไปได้. ศาสนาพวกอาศัย
ความเชื่อเป็นที่พึ่ง นี้ก็มี ได้แก่ความเชื่อทางไสยศาสตร์
ทั้งหลาย, แม้แต่พระเจ้านั้นก็ยอดของไสยศาสตร์, โดย
อาศัยว่าเชื่อในพระเจ้า แล้วก็พ้นจากความทุกข์, พวก
นี้อาศัยความเชื่อเป็นหลัก เมื่อเขาไม่เป็นทุกข์เขาก็พอใจ ก็ได้.

อีกพวกหนึ่ง พวกที่ ๒ ถือการบังคับจิตเป็น
หลัก ทำสมาธิทำวิปัสสนาอะไรก็ตาม บังคับจิตให้รู้สึกแต่
อย่างนี้ ไม่ให้รู้สึกอย่างนั้น, ให้รู้สึกแต่ในทางเมตตากรุณา
รู้สึกที่ไม่เป็นความทุกข์ก็แล้วกัน, บังคับจิตให้เป็นอย่างนี้
เป็นอย่างนี้ กระทั่งว่าตายไปก็ไปพรหมโลก ไปเป็นพรหม
อยู่พรหมโลกถาวร, นี้เขาก็ไม่มีความทุกข์ได้เหมือนกันเพราะ
การบังคับจิต.

ที่นี้ พวกที่ ๓ พวกสุดท้ายเห็นว่าไม่พอ ต้องใช้
ปัญญา, อำนาจปัญญารู้ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ว่ามัน
เป็นอะไรอย่างไร, แล้วปฏิบัติให้ถูกต้อง ตามนั้น แล้วก็
ไม่ต้องเป็นทุกข์. นี้เรียกว่าผู้อาศัยปัญญาเป็นที่พึ่ง.

พวกอาศัยศรัทธาเป็นที่พึ่งก็เรียกกันรวมๆ ว่า
สัตถาธิกะ ก็มีศรัทธาเป็นใหญ่, พวกที่อาศัยกำลังจิต

เป็นที่พึง ก็เรียกรวมว่า วิริยาธิกะ อาศัยวิริยะเป็นใหญ่
 การกระทำเป็นใหญ่. ที่นี้ พวกที่อาศัยบัญญัติเป็นหลัก
 ก็เรียกว่า บัญญัติาธิกะ อาศัยบัญญัติเป็นที่พึง.

นี่กล่าวหาว่าศาสนาทั้งหลาย จะมีอยู่ที่ลึบศาสนาใน
 โลกนี้ มันจะอยู่ใน ๓ กลุ่มนี้ทั้งนั้นแหละ, แล้วพุทธ-
 บริษัทก็ควรจะรู้จักตัวเองว่า เราอยู่ในกลุ่มที่ ๓ กลุ่ม
 สุดท้าย บัญญัติาธิกะ อาศัยบัญญัติเป็นหลัก.

ที่นี้ถ้าจะมองดูอีกแฉกหนึ่งไปในทางว่า บางทีก็เอา
 ผล, เอาผลของการกระทำนั้น มาเป็นหลักแบ่งแยกศาสนา
 เหล่านี้ก็ยังมีได้:—

พวกแรกพวกหนึ่ง ก็มุ่งผลเป็นกาม เป็นกามก็
 ได้ความสุขอย่างกาม ตามความรู้สึกรักของสัตว์สามัญ สัตว์
 ทั่วไปได้กามตามที่พอใจ, แล้วก็ถือเป็นการได้ที่เพียงพอ.
 นี่มันถือศาสนาเอากามเป็นจุดหมายปลายทาง ก็พวกหนึ่ง.

นี้ พวกที่ ๒ เอาความสุขที่ไม่เกี่ยวกับกาม แต่
 ยังเนื่องกันอยู่กับรูปธรรม, เอารูปธรรมที่บริสุทธิ์เป็น
 หลัก เป็นเครื่องดำรงชีวิต นี่ก็พวกหนึ่ง ก็เรียกว่า พวกรูป.

อีกพวกหนึ่ง สูงขึ้นไปเอาสิ่งที่ไม่มีรูปมาเป็นหลัก ยึดถือปฏิบัติ ก็เรียกว่า พวกอรูป, สูงสุดขึ้นไปตามแบบ ของตน.

พวกสุดท้าย เอาการอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดเลย เอาโลกุตระเป็นหลัก เรียกว่าพวกโลกุตระ ก็ได้แก่ พุทธศาสนา อีกเหมือนกัน.

พวกที่ถือคามเป็นหลักนั้นระวางให้ตี มันไม่รู้จักอะไร มากไปกว่านั้น อย่างนี้มันก็ต้องระบุมายังระคับแห่งจิตใจของ บุคคล, คือ บุคคลในโลกทั้งหมดเวลานี้ส่วนใหญ่อยู่ที่ พวกคาม พวกคามนี้ เรียกคามาวจรภูมิ มีจิตใจวิ่งไปหา คาม มีคามเป็นสิ่งสูงสุด. แม้จะเรียกตัวเอง เป็นพุทธ เป็นคริสต์ เป็นอิสลาม ก็ตามใจเถิด, ถ้ายังรู้สึกไม่ถึง เรื่องของศาสนานั้นๆ ยังพอใจในคาม ในความอรร้อย สูงสุดทางเนื้อทางหนังอยู่ ก็ยังเป็นพวกถือศาสนากาม ingsั้นแหละ; แม้จะจดทะเบียนเป็นพุทธ เป็นคริสต์ เป็นอิสลาม ก็ไม่พ้นไปจากถือศาสนากาม.

นี่ถ้ามัน สูงไปกว่านั้น เอาวัตถุล้วนๆ เป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดถือ ไม่บูชาคาม มันก็เลื่อนขึ้นไปชั้นรูป. ถ้า

เลื่อนขึ้นไปอีก มันก็เอาสิ่งที่มีใช้รูปเป็นหลัก, มันก็เอาบุญ เอากุศล เอาอะไรที่ไม่ใช่รูป ที่ไม่มีรูปเป็นหลัก, เอา, ก็เลื่อนขึ้นไป, น้อยนักน้อยหนาที่จะปรารถนาความอยู่เหนืออิทธิพลต่างๆในโลก : กามก็ไม่เบียดเบียน รูปก็ไม่เบียดเบียน, อรูปก็ไม่เบียดเบียน, อยู่เหนือโลกเหล่านี้ทั้งหมดเป็นโลกุตตระ นี่เป็นจุดเป็นหัวใจของพุทธศาสนา เรียกว่าอยู่เหนือโลก, เท่านั้นพอแล้ว สำหรับสิ่งที่เรียกว่าศาสนา ที่มนุษย์เรามีอยู่ สำหรับเป็นเครื่องดับทุกข์.

เรื่องของความทุกข์ในพุทธศาสนา.

ที่นี้เราก็จะมา แยกดูเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งถือเอาความจริงของธรรมชาติเป็นหลัก เอาปัญญาเป็นหลัก, รู้เห็นความจริงของธรรมชาติเป็นหลัก รู้ว่าความทุกข์คืออะไร, ความทุกข์เกิดมาจากอะไร, แก้ไขต้นเหตุนี้ๆ เสีย. นี่จึงมา เข้ารูปที่ดังหัวข้อไว้ข้างต้นนั้นว่า สิ่งแรกที่สุดที่ต้องรู้จักนั้น คือสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์. รู้จักตัวความทุกข์ เป็นความทุกข์เถอะ แล้วก็ค่อยๆ รู้ไปหาเหตุของมัน แล้วก็กำจัดต้นเหตุเสีย ก็ดับทุกข์ได้.

ที่นี้เมื่อพิจารณาดูแล้ว มันก็ยังน้อยเกินไป ยังรู้จัก
 ความทุกข์น้อยเกินไป เพราะรู้จักด้วยความโง่ของตน
 ไม่ใช่รู้จักด้วยสติปัญญา; ความโง่ของตนบอกว่าอะไร
 เป็นทุกข์ ก็เอาอันนั้นแหละเป็นทุกข์, ใครบอกอย่างไรก็
 ไม่เชื่อ, ทุกคนเชื่อตัวเองทั้งนั้นแหละ ว่าที่จริง เมื่อรู้สึก
 คิดนึกมองเห็นอย่างไร ก็จะเชื่ออย่างนั้นเท่านั้น จะจริง
 หรือไม่จริงก็ไม่รู้; แต่ถ้าลงมันรู้สึกมองเห็นถึงลงไป
 อย่างไม่รู้ มันก็เชื่ออย่างนั้น. ฉะนั้น จึงมีทางผิดๆ ถูกๆ
 กลับกันอยู่.

เดี๋ยวนี้เราจะถือตามหลักของชาวพุทธ เพราะว่า
 เราจะศึกษาพุทธ จะปฏิบัติอย่างพุทธ แล้วจะได้รับผลอย่าง
 พุทธ, แล้วก็ตามหลักของพุทธ ว่าความทุกข์นั้นคืออะไร,
 รู้จักด้วยความทุกข์กันเสียเป็นข้อแรก.

ชุดที่ ๑ ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ อารมณ์หรืออาเวค
 คือ ความรู้สึกที่เรียกว่าความทุกข์นั้นมันคืออะไร อย่าง
 ไร, เมื่อปรากฏการณ์อะไรปรากฏแก่จิตใจ ความทุกข์
 จึงจะมีขึ้นมา; นี่ขอให้อ่านอย่างนี้.

ทีนี้เมื่อกล่าวตามหลักของพุทธศาสนาก็คือ เมื่อเกิดอาการกลัว ต่ออำนาจ ต่อความหมาย ต่ออิทธิพลของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เมื่อนั้นจะเกิดความทุกข์ขึ้นมา. ถ้ามีสติปัญญาถูกต้อง, มองเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ว่ามีอิทธิพลครอบงำคุณความอยู่อย่างไร มันก็เป็นความทุกข์ จึงพูดว่าทุกข์เพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความเจ็บ เพราะความตาย. ที่จริงมันก็อยู่ที่มัน, ถ้าเราอย่าไปกลัว มันอย่าไปรู้สึกกลัวมัน มันก็ไม่มีอะไร. แต่เดี๋ยวนี้มันกลัวนี้ จะทำอะไรได้ มันช่วยไม่ได้มันกลัว มันกลัวเรื่องเกิด เรื่องแก่ เรื่องเจ็บ เรื่องตาย ฉะนั้นมันจึงเป็นความทุกข์.

นี่ควรจะรู้จักไว้เป็นข้อสรุปว่า ความหมายหรืออิทธิพลของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายนั่นแหละมันครอบงำจิตใจเอา แล้วเราก็เป็นทุกข์และกลัว. เรื่องความเกิดอธิบายยาก แล้วยุ่งยาก เอาไว้อธิบายกันคราวอื่นดีกว่า; แต่ขอให้รู้เถอะว่าอิทธิพลของความเกิด, เกิดมาโดยท้อแท้ก็ตาม, เกิดมาโดยความคิดนึกปรุงแต่งด้วยอุปาทานก็ตาม,

มันมีตัวกู แล้วมันก็กลัวทั้งนั้น. *พอมันตัวกูมันก็กลัวว่า
จะไม่ได้ตามที่ต้องการ กูจะตาย กูจะเป็นอะไร, นี้ก็เป็น
เรื่องที่มาจากความเกิดเหมือนกัน.*

ชุดที่ ๒ ที่นี้เมื่อมีอาการของความทุกข์ปรากฏ
ออกมา อย่างที่จำแนกไว้ในบาลี ที่สวดกันอยู่ทุกวัน
เหมือนนกแก้วนกขุนทอง : *โสภปริเทวะทุกขโทมนัสอุปายาส*
— *ความเศร้าโศกความรำไรรำพัน ความทุกข์กายความทุกข์ใจ*
ความเหือดแห้งในใจ, อาการเหล่านี้เป็นตัวอย่างเท่านั้น
แหละ, เป็นอาการแห่งความทุกข์, เป็นลักษณะแห่ง
ความทุกข์, เป็นรูปแบบแห่งความทุกข์; เมื่อสิ่งเหล่านี้
เกิดขึ้น เราก็เรียกว่าอาการแห่งความทุกข์. ก็จัดเป็นความ
ทุกข์ด้วยเหมือนกัน. เดียวก็ ร้องไห้ เดียวก็ อึดอัดขัดแค้น
เดียวก็ ตีอกชกหัว เดียวก็ แห้งผากอยู่ในใจ, นี้เป็นอาการ
ของความทุกข์, มันก็รวมเรียกว่าอยู่ในพวกของความทุกข์
ที่จะต้องรู้จัก นี้ก็ชุดหนึ่งแหละ กลุ่มหนึ่งแหละ.

ที่นี้ ชุดที่ ๓ ท่านยังแยกให้เห็นง่าย ๆ อีกประเภท
หนึ่งว่า *พลัดพรากจากของรัก, ประสบพบกันเข้ากับของ*
ไม่รัก, แล้วก็ปรารถนาสิ่งใดแล้วก็ได้สิ่งนั้น, นี้ก็เป็น

หลักเกณฑ์ที่มองเห็นได้ง่าย ว่าเป็นหลักทั่วไป. พลัดพราก
จากสิ่งที่รัก ไม่ต้องอธิบายแล้วกระมัง, เคยร้องไห้เพราะสิ่ง
เหล่านั้นมามากมายแล้ว. ประสบพบเข้ากับสิ่งที่ไม่รัก
ที่เป็นข้าศึกศัตรู เกลียดชัง มันก็เป็นปัญหาและ เป็นความ
ทุกข์. ที่นี้ ปรรารถนาอย่างไรแล้วไม่ได้ อย่างนั้นเป็น
ความทุกข์นี้ เห็นได้ง่ายที่สุด.

เอา ๓ คำนี้ ไว้เป็นเครื่องจับตัวความทุกข์ :
พลัดพรากจากสิ่งที่รัก, เผชิญกับกับสิ่งที่ไม่รัก, แล้ว
อยากได้อะไรก็ไม่ได้ อย่างนั้น, นี่เป็นตัวความทุกข์.
แต่เราก็กังหัดมันไม่ได้ เพราะเรามันอยากจะมีของรัก;
เมื่อมีของรัก มันก็ต้องพลัดพรากจากของรัก. แล้วสิ่ง
ที่เราเกลียดก็มีอยู่ในโลก มันก็ต้องมีความยุ่งยากลำบากใจ
เพราะต้องพบกันเข้ากับสิ่งที่เกลียด. ความปรารถนา
มันหยุดไม่ได้ มันก็ต้องเป็นทุกข์ไปตามแบบนั้น นี่เป็น
ชุดที่ ๓ ที่จะต้องรู้จักความทุกข์.

ที่อันสุดท้าย ชุดที่ ๔ สงขัตตเคน ปณฺจูปาทานกฺขนฺธา
ทุกฺขา — พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อกล่าวโดยสรุปย่อสั้นที่สุด
แล้ว เบญจขันธ์ที่มีอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์. นี่เป็นที่

สรุป เป็นคำสรุป เป็นความสำคัญมาก เป็นหัวใจของ
พุทธศาสนา : มีอุปาทานในสิ่งใด ก็เป็นทุกข์เพราะ
สิ่งนั้น.

ต้องรู้จักבחันธ์๕ในการศึกษาพุทธศาสนา.

สิ่งทั้งหมดในโลกนี้ ท่านแจกไว้เพียง ๕ สิ่ง : รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ, ๕ สิ่งนี้ผูกกันแต่ปาก รู้จักกันแต่
ปาก, ท่องกันได้แต่ปาก แล้วก็ไม่ว่าจะรู้จักรู้ว่าอะไร. นี้ขอเตือน
อย่างยิ่งว่า รู้จักבחันธ์ ๕ กันเสียเถิด จะได้ศึกษาพุทธ-
ศาสนาได้โดยสะดวก, แล้วก็ต้องพูดเรื่องนี้แหละมาก
ที่สุด ว่า ความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาในจิตใจ
นั้นแหละเป็นตัวทุกข์ : ยึดมั่นรูป คือส่วนที่เป็นร่างกาย,
ยึดมั่นเวทนา—ส่วนที่เป็นความรู้สึก, ยึดมั่นในส่วนที่เป็น
สัญญา ความหมายมั่น ความจำได้ หมายมั่น, ยึดมั่นใน
ส่วนที่เป็นสังขาร คือความคิดความนึกจะทำอย่างนั้นอย่างนั้น
จะเอาอย่างนั้นอย่างนั้น, แล้วก็ยึดมั่นในส่วนที่เป็นวิญญาณ
สำหรับรู้จักสิ่งต่าง ๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย
ทางใจ. ฝ่ายที่เป็นรูปมี ๑ คือ รูปבחันธ์ ฝ่ายที่เป็น

นามมี ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเป็น ๕ เรียกว่าขันธ ๕. มันก็ยึดถือเป็นตัวตนขึ้นมา; แทนที่จะเห็นว่าเป็นขันธ ๕ คือแทนที่จะเห็นว่าร่างกายเป็นร่างกาย จิตใจเป็นเพียงจิตใจ เวทนาเป็นเพียงเวทนา นั่นมันทำไม่ได้ มันทำไม่เป็น, มันยึดถือเป็นตัวกูเสมอ.

ยกตัวอย่าง เหมือนกับว่ามีคนมีตมมือ, มือ ๕ ก็เป็นรูปขันธ เป็นร่างกาย มีตมนี้เป็นรูปขันธ. มีตมมือ แทนที่มันจะรู้สึกหรือพูดว่ามีตมมือ, คนโง่พูดว่ามีตมมือ, จริงหรือไม่จริงลองคิดดู : เขาว่ามีตมมือ, ไม่ใช่ว่ามีตมมือ ถ้าว่ามีตมมือมันก็แล้วไป. เดียวนี้เอามือนิดเดี๋ยวนี้ เป็นตัวกูเป็นชีวิต, ถ้าว่ามีตมมือมันก็นิดหน่อย, ถ้ามีตมมือ กูมันจะตาย, มันกลายเป็นเรื่องใหญ่ขึ้นมาอย่างนี้.

ถ้าเจ็บที่มือมันก็มือเจ็บ ไม่ใช่กูเจ็บ, เจ็บที่ตรงไหนก็ตาม ที่ตรงนั้นมันเจ็บ, แล้วอย่าไปยึดถือบัญญัติกันว่ามือนี้. รู้ความจริงว่านั่นมันกลุ่มเนื้อ มีระบบประสาทอยู่ที่ตรงนั้น, ถ้ามีอะไรไปทำเข้าที่ตรงนั้นมันจะต้องรู้สึกอย่าง

นั้น, ระบบประสาทที่ตรงนั้นมันรู้สึกอย่างนั้น, *ไม่ใช่มีอมัน*
รู้สึก อย่างนี้ยิ่งเก่งไปอีก ไปยึดถือว่ามีอันนี้ไปยึดถือเป็นบัญญัติ
 ว่ามือเจ็บ ยึดถือบัญญัติ กุเจ็บเป็นสมมติ ยึดถือเป็นสมมติ
 มันก็ต้องมีปัญหา ต้องมีความทุกข์แหละ; ขอให้สนใจ
 ให้ดี ๆ เถอะว่า ความรู้สึกว่ากุเกิดขึ้นมาที่ไหน ก็เป็น
 ความทุกข์ที่นั่น.

รู้สึกเวทนา, จิตรู้สึกเวทนา เป็นสุขหรือทุกข์-
 เวทนา แทนที่มันจะรู้สึกจัจิตรู้สึกเป็นเวทนาอย่างนั้นอย่าง-
 นั้นขึ้นมาเท่านั้น, มันไม่รู้สึกอย่างนั้น, คนโง่มันไม่รู้สึก
 อย่างนั้น, มันว่ากุเวทนา กุเป็นผู้เวทนา, กุตัวกุเป็นผู้เวทนา,
 เป็นผู้รู้สึกต่อเวทนา แล้วบางทีก็เวทนาเป็นของกุ, แทนที่
 จะรู้สึกว่ามันเป็นเช่นนั้นตามธรรมชาติ.

สัญญาหมายมันเป็นนั่นเป็นนี่, สัญญาเป็นสุข
 เป็นทุกข์, สัญญาเป็นได้เป็นเสีย เป็นแพ้—ชนะ, เป็นหญิง
 เป็นชาย, หมายมันเป็นสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง, ไม่รู้สึกกว่า
 มันเป็นเพียงความรู้สึกเป็นสัญญาของจิต มันเป็นตัวกุ
 เป็นผู้สัญญา ตัวกุเป็นผู้กระทำสัญญา หรือเป็นผู้สัญญา
 เสียเอง รู้สึกหมายมันอย่างนั้นอย่างนั้น.

สังขาร คิดนึกก็เหมือนกัน แทนที่จิตมันคิด
นึกไปตามสิ่งแวดล้อม, มันปรุงแต่งให้จิตมันคิดนึกอย่างนั้น
มันไม่คิด, ไปว่ากุศิกกุศิก คนโง่มันจะต้องเป็นกุสมอไป
ทั้งในส่วนรูป ในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ.

เมื่อตาเห็นรูป คนโง่มัน ว่ากุเห็นรูป, ไม่ใช่ระบบ
ประสาทตามันกระทบรูป แล้วมันรู้สึกอย่างนี้.

พอหูได้ฟังเสียง คนโง่ว่ากุได้ฟังเสียง ไม่ใช่
ระบบประสาทหูมันได้ยินเสียง.

พอได้กลิ่น จมูกมันได้กลิ่น มีระบบประสาทมันได้
กลิ่น มันว่ากุ กุได้กลิ่น.

กูล้มรส ไม่พูดว่าประสาทลิ้นรู้สึกต่อรส ไม่พูด
อย่างนั้น กลายเป็นกุ กูล้มรส กุได้รส.

สัมผัสทางผิวหนัง มาถูกเข้า มันก็นั่นกุ กุสัมผัส
ทางผิวหนัง.

ความรู้สึกรู้คิดนึกในจิตใจ ก็เหมือนกันแหละ จิต
มันรู้สึกไปตามอารมณ์ที่มาแวดล้อม มัน ก็ว่ากุๆๆ กุรู้สึก
กุคิดนึก.

ฉะนั้น ขอให้ทุกๆ คน เข้าใจหลักพื้นฐานอันนี้
 ว่าถ้าความรู้สึกว่าถูกเกิดขึ้นมาเมื่อไรจะเป็นทุกข์เมื่อนั้น,
 เกิดในสิ่งใดจะเป็นทุกข์ในสิ่งนั้น, มากน้อยเท่าไรก็จะเป็น
 เท่านั้น ที่ไหนก็ที่นั่น. ความรู้สึกที่ว่าตัวถูกเกิดขึ้นเมื่อไร
 ก็เป็นทุกข์ นี่คือหัวใจของพุทธศาสนา ที่พวกพุทธ-
 บริษัทยังไม่ได้ศึกษาให้มองเห็น, เพียงแต่ท่อง รูปเวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณ. ที่เป็นขันธ์ล้วนๆ เป็นอย่างไร,
 ที่อุปาทานจับยึดแล้วเป็นอย่างไร, มันก็ไม่รู้สึก.

ฉะนั้น ขอให้เปรียบเทียบให้เห็นเสียว่า ถ้ามัน
 รู้สึกว่ามีคบาตนิ้ว รู้สึกอย่างนั้นเป็นขันธ์ล้วนๆ, เป็น
 รูปขันธ์รู้สึก เวทนาล้วนๆ เวทนารู้สึก; แต่ถ้ามันไม่รู้สึก
 อย่างนั้น รู้สึกว่ามีคบาตอยู่อย่างนี้ มัน กลายเป็นรูปอุปา-
 ทานขันธ์. ถ้ามีคบาตเหนือคบาตนิ้ว รู้สึกอย่างนั้นมันเป็น
 รูปขันธ์ล้วนๆ เป็นขันธ์ล้วนๆ, แต่ถ้ามีเอากูเข้าไปแทน
 เสีย มันก็กลายเป็นอุปาทานขันธ์, ทุกอย่างเป็นอย่างนี้ :
 ทางรูปกัถิ เวทนาจัถิ สัญญาจกัถิ สังขารกัถิ วิญญาณกัถิ,
 ถ้าเป็นเรื่องของนามรูปล้วน ตามกฎของธรรมชาติรู้สึก
 อย่างนั้น ก็เป็นขันธ์, ขันธ์ห้า เรียกว่าขันธ์ห้า, เรียกว่า

บัญญัติขั้นนี้ ขั้นห้า. แต่ถ้าคุณนั้นเข้าไปแทนเสีย แทนที่
รู้สึกอย่างนั้นแล้ว มันก็กลายเป็นบัญญัติปาทานขั้นนี้, เป็น
คำที่พระพุทธองค์ ว่า สงฆิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาทุกฺขา.
บัญญัติปาทานขั้นนี้ ขั้นห้าที่มีอุปาทานยึดครอง
เสียแล้ว, แต่ละวัน ๆ ทุกเรื่องทุกเรื่อง มันกลายเป็น
บัญญัติปาทานขั้นนี้ไปเสียหมด, มันไม่อยู่เพียงบัญญัติ
เฉย ๆ.

นี่ให้รู้คำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าเป็นหลัก
เกณฑ์ที่สุดว่า สังฆิตเตนบัญญัติปาทานกฺขนฺธาทุกฺขานัน
หมายความว่าอย่างไร พระเถรเถรวิสวคกันมาก็ร้อยครั้ง
ก็พันครั้งแล้วทนี่ : สังฆิตเตนบัญญัติปาทานกฺขนฺธาทุกฺขา ;
รู้ความหมายอย่างไร ; ถ้ารู้ความหมายนี้ถูกต้องแล้ว มันก็จะ
เปลี่ยนได้, จะไม่ให้มันเกิดความรู้สึกเป็นตัวกู.

เช่น มีตบาคนิ้ว ก็เป็นมีตบาคนิ้ว อยู่ที่ระบบ
ประสาทนิ้ว, ไม่ใช่มีตบาคกู. ถ้าอย่างนั้นมัน จะรู้
เรื่องบัญญัติปาทานขั้นนี้ถูกต้อง แล้วบัญญัติปาทานขั้นนี้ ก็จะ
ไม่เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา, ไม่ว่าขั้นใดจะไม่เกิดเป็นทุกข์ขึ้น
มา เพราะไม่เป็นตัวกู.

ความทุกข์ทั้งหมดสรุปรวมอยู่ที่ยึดมั่น ขันธ์
ทั้งห้า, ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งเป็นตัวตนเป็นของตน, มัน
ไม่มีอะไรนอกจากขันธ์ทั้งห้า จะแบ่งได้ก็เพียงขันธ์ห้านั้น
แหละ ในโลกทั้งโลก จะมีอะไรก็ร้อยอย่าง ก็แสนอย่าง ล้าน
อย่าง มัน ไปสรุปรวมอยู่ได้ที่เป็นเพียงของห้าอย่างเท่า
นั้น, ของห้าอย่างนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน
มันเป็นทุกข์ ไปเข้ารูปที่ว่าสังขิตเตนบัญญัติปาทานักขันธา
ทุกขา. ฉะนั้นขอให้ศึกษาส่วนนี้ให้เข้าใจ, ให้เข้าใจยิ่งๆ
ขึ้นไป โดยการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของขันธ์
ทั้งห้า แล้วก็ไม่เห็นขันธ์ห้าเป็นตัวตน, นี่ส่วนหัวใจของ
พุทธศาสนา.

เท่าที่ได้สอบสวนมาแล้วฝ่าย มหายาน พวก มหา
ยาน อันมหาศาลก็ดี เขาก็สอนเรื่องนี้, เถรวาท เวทีถก
ก็สอนเรื่องนี้, จะเป็นอย่างไร พุทธศาสนาอย่างไร
ก็สอนเรื่องนี้ : สอนเรื่องสลัดความรู้สึกว่าตัวตนของ
ตนออกไปจากขันธ์ห้า, แต่ที่นั่นมันมีของปลีกย่อย ที่สอน
ตามพอใจกันอีกมากมายมหาศาล, นั่นมัน เป็นเปลือกของ
มัน ส่วนประกอบของมัน มหายานยิ่งมาก พวกเข็ญก็มี

ใช้น้อยเถรวาทก็มี. แต่หัวใจแท้ๆ นั้นจะต้องเหมือนกัน
ตรงที่ว่า อย่ารู้สึกโง่ไปว่าเป็นตัวตนของตน, ก็เป็น
กูหรือเป็นของกูขึ้นมาในชั้นใดชั้นหนึ่ง ในชั้นทั้ง
ห้าชั้น, เรื่องมีเท่านั้น. ถ้าไม่เกิดเป็นตัวกู—ของกูขึ้นมา
ความทุกข์เกิดไม่ได้, ความทุกข์เกิดไม่ได้ ช่วยฟังไว้
หน่อย. ถ้ายังไม่เชื่อก็ขอให้ช่วยฟังไว้หน่อย แล้วจำเอาไปคิด,
ยังไม่เชื่อก็ได้. ถ้ามัน ไม่เกิดความรู้สึกเป็นตัวกูแล้วมัน
เป็นทุกข์ไม่ได้ มันจะมีความรู้สึกเป็นตัวกูอยู่ในส่วนใดส่วน
หนึ่งแง่ใดแง่หนึ่ง ชั้นใดชั้นหนึ่งอยู่เสมอไป.

ทุกข์เกิดจากความรู้สึกว่าตัวกู—ของกู.

ที่นี้เราก็จะแยกดูให้เห็นว่า มันเกิดมาจาก ความรู้
สึกว่าตัวกู—ของกู อย่างไร. เมื่อเรามีการเรียนหรือมีการ
งานไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ. เรียนไม่สำเร็จเป็นทุกข์,
การงานไม่สำเร็จเป็นทุกข์ การเรียนการงานการอาชีพไม่เป็น
ไปตามที่ต้องการแล้วเป็นทุกข์, เป็นทุกข์เพราะอะไร?
เพราะมันเอาการเอางานเป็นของกู, เอาอาชีพเป็นของ

กู, เอาตัวกูเป็นผู้เรียน, เอาตัวกูเป็นผู้ทำ, อย่างทำไม่ได้
 อย่างนี้ มันก็มาเป็นทุกข์อยู่ที่กู, กูผู้ทำไม่ได้, เรียนไม่
 สำเร็จอย่างนี้มันก็เป็นทุกข์อยู่ที่กูที่เรียนไม่สำเร็จ. ถ้าไม่มี
 ความเป็นตัวกูเข้ามา มันก็เหลือแต่เหตุปัจจัย เป็นไป
 ตามเหตุตามปัจจัย, ตามแบบของกิริยา ปฏิกิริยาของ
 ธรรมชาติเหล่านั้น ก็ไม่มีใครทุกข์. เตียนมัน เอามา
 เป็นเรื่องของกู.

เมื่อคนที่เรารักถูกทำร้าย ถูกประจาน ถูกทรมาณ
 ถูกอะไร ทำให้เราต้องเป็นทุกข์เกือบตาย เมื่อคนที่เรารัก;
 เพราะว่าคนนั้นเราถือว่าเป็นของกู เป็นส่วนของกู มันก็
 เป็นทุกข์ เพราะว่าคนนั้นถูกทำให้เจ็บปวด ถูกทรมาณ
 ถูกประจาน ถูกข่มเหง ถูกข่มขืนอะไรก็ตามใจ.

หรือว่าเมื่อตัวเองถูกปองร้ายรอบด้าน มองไปทาง
 ไหนเห็นเป็นศัตรูไปหมด ก็เป็นทุกข์เหลือประมาณ;
 เพราะมันเอาตัวกูเป็นตัวกูที่จะถูกทำลาย, เอาตัวกูมาเป็น
 เรื่องที่จะถูกทำลาย.

หรือว่าเมื่อมีความกลัวอย่างโง่เขลา : กลัวผี กลัว
 เทวดา กลัวไซครร้าย กลัวพระเจ้าอะไรก็ตาม, ถ้ามันมีความ

กลัวเกิดขึ้นแล้ว มันก็มีความทุกข์ เพราะมันมีตัวกูเข้าไปเป็นเจ้าของเรื่อง; ถ้าไม่มีตัวกูเป็นเจ้าของเรื่อง มันไม่กลัว มันไม่ต้องกลัวอะไร, ได้ข่าวร้ายได้ข่าวเลวี่อมาเป็นข่าวร้าย จะต้องอย่างนั้นจะต้องอย่างนี้, แม้จะเป็นเพียงข่าวลือ มันก็เป็นทุกข์แล้ว; เพราะมันสร้างตัวกูขึ้นมารองรับข่าวลือ.

หรือว่ามันเป็นเรื่องจริง ถูกเขาจับได้เมื่อทำความผิด เขาจะพิชัญเป็นจำเลยที่ทำผิด มันก็กลัว กลัวอย่างจะขาดใจแหละ เพราะมันมีตัวกูเป็นแกนอยู่ในนั้น มีตัวกูอยู่เป็นตัวจำเลยนั้น. หรือเมื่อต้องรับโทษ, ต้องรับโทษ ต้องรับผลกรรมตามที่ทำ มันก็เป็นทุกข์. ถ้ามันมีตัวกูอยู่ในนั้น.

หวังสิ่งใดไม่ได้ตามที่หวัง ก็นอนแห้งผาก ภายหน้าผาก มันมีตัวกูอยู่ในนั้น.

เมื่อไม่ได้บ้จจัย ๔ อย่างเพียงพอ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ไม้สอยไม่เพียงพอ มันก็เป็นทุกข์ เพราะมันมีตัวกูที่ไม่ได้, มีตัวกูที่น้อยหน้าว่าไม่ได้มันก็เป็นทุกข์.

เมื่อเศรษฐกิจในบ้านเรือนไม่เป็นไปตามที่ต้องการ มันก็เป็นทุกข์เพราะมันมีตัวกูเป็นเจ้าของเรื่อง.

เมื่อสุขภาพอนามัยมันเสื่อม ยิ่งรู้ว่าไม่มีทางแก้ไข เช่นเป็นมะเร็งอย่างนี้ มันก็เป็นทุกข์เพราะมันมีตัวกูอยู่ในนั้น. คอยฟังให้ดี ๆ นะถึงไม่เชื่อและไม่ชอบฟัง ก็ขอให้ทนฟังหน่อยเถอะ เพื่อจะได้รู้เรื่องตัวกูกันเสียที.

เมื่อต้องเผชิญหน้ากับศัตรู ที่มองเห็นว่าไม่มีทางสู้ ไม่มีทางสู้เลย มัน ก็เป็นทุกข์ เพราะมันมีตัวกู ที่จะถูกทำร้าย ถูกฆ่าให้ตาย หรือสูญเสียชีวิตไป.

เมื่อสิ่งที่รักพลัดพรากจากไป อย่างที่ว่ามาแล้ว ข้างต้น มันเพราะมีตัวกูเป็นเจ้าของ. แม้ที่สุด เมื่ออวัยวะของร่างกายไม่มีกำลังพอที่จะทำการทำงาน มือกินใช้ไม่ได้, มือเดินเป็นทุพพลภาพ, และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อวัยวะเพศเป็นทุพพลภาพใช้ไม่ได้ คนบ้ามันก็ยังเป็นทุกข์ใหญ่ เพราะมันมีตัวกู เพราะมันมีของกู.

เมื่อถูกกบฏทรยศจากบุคคลที่รักด้วย เรื่องของความรัก มันก็เป็นทุกข์ เหมือนกับจะเป็นบ้า เพราะตัวกูมันเดือดจัด. ถูกดูหมิ่นนินทานันก็โกรธ มันก็ทุกข์

มันก็ตื่นนอนกระวนกระวาย เพราะมันมีตัวกูเกิดขึ้นมาเป็นผู้รับ
การนินทาว่าร้าย. เมื่อโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณฺ์มาถึงเข้า
เช่นไม่ได้ลาภ แล้วก็เสื่อมยศ แล้วถูกนินทา แล้วก็เป็นที่ทุกข์.
โลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณฺ์ครอบงำก็เป็นทุกข์. เมื่อ
ฝ่ายอิฏฐารมณฺ์มาล่อหลอก แล้วก็ไม่ได้อย่างที่ต้องการ
มันก็เป็นทุกข์, มีของรักของพอใจมาล่อหลอกแล้วก็ไม่ได้
แล้วมันก็เป็นทุกข์. เมื่อธรรมชาติที่แวดล้อมไม่เป็นไป
ตามที่ต้องการ เช่นว่าฝนมันไม่ตกทำนาไม่ได้ มันก็เป็นทุกข์,
เพราะมันมีตัวกูเป็นเจ้าของนา. เมื่อประสบวิบัติ วิบัติ
อุบัติเหตุต่าง ๆ นี้ ก็เป็นทุกข์ เพราะมันมีตัวกูเป็นผู้ประสบ.

ที่นี้ที่มันละเอียด ละเอียดเข้าใจยากนั้นก็มียุเป็น
หลาย ๆ ชั้น เมื่อเกิดอกุศลวิตกใด ๆ เป็นอกุศลวิตก มัน
ก็ต้องเป็นทุกข์ แหละ เพราะความคิดมันชั่ว มันเป็นบาป
มันเป็นอกุศล. หรือว่ามันมีราคะ โทสะ โมหะ มาณะ
อะไรเกิดขึ้น มันก็ต้องเป็นทุกข์ แหละ เพราะว่ามันมีตัว
กูเป็นผู้โลภะ โทสะ โมหะ

ในที่สุดสรุปความว่า เมื่อมันหวังอยู่ด้วยอวิชชา,
อวิชชาความไม่รู้ตามที่แท้จริง มัน ก็ต้องเป็นทุกข์. มัน

ไม่รู้แม้แต่ว่าจะกิน อย่างไร, จะนอน อย่างไร, จะแก้ไข
 อย่างไร, จะแสวงหาอย่างไร, จะเก็บรักษาอย่างไร, มัน
 ผิดไปเสียหมด, มันก็ต้องเป็นทุกข์. ฉะนั้นจะยกตัว
 อย่างมาอีกสักทีสับสนอย่างที่สุดแท้เถิด ความทุกข์ทั้งหลายนี้มัน
 ไปรวมอยู่ที่ความยึดถือว่าตัวกูว่ของกู; ถ้าเรียกเป็น
 สุขภาพ สักหน่อยก็ว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน. ตน คือ
 ตัวกู ของตนคือของกู.

ถ้าเรียกเป็นบาลีเดียวกันจะฟังไม่ออกว่ามีความหมาย
 อย่างไร; ถ้าเรียกว่าอตฺตา, อตฺตานันเป็นตัวตน, ถ้าเรียก
 ว่าอตฺตนิยา, อตฺตนิยา นั้น เป็นของตน. ถ้าพูดเป็น ภาษา
 บาลี คืออตฺตากับอตฺตนิยา, ถ้าพูดเป็น ภาษาไทยอย่างเฉว
 กว่ว่าตัวกู—ของกู, เป็นสุขภาพหน่อยก็ว่าตัวตน หรือ ของ
 ตน นี้ความหมายเท่ากัน ความหมายเดียวกัน, ความหมาย
 อันนี้ ทำให้เป็นทุกข์, ขอให้สนใจกันเถิด.

ความทุกข์ทุกอย่างมาจากความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตน,
 แล้วมี เป็นของตนอยู่ในเรื่องนั้น ๆ เสมอ. อย่าลืมว่าถ้า
 มีคัมภีร์บาตนั้น ก็ไม่เป็นไร, ถ้ามีคัมภีร์บาตอยู่แล้ว ก็ นั่นแหละ
 มันจะมีทุกข์ทุก. ถ้าเป็นผู้ฉลาดกว่านั้น โอ มันไม่มี

อะไรวิชัย มันมีแต่ระบบประสาทอยู่กลุ่มหนึ่งที่ปลายนิ้ว แล้ว
 มีมัดมันเดือนเข้าไป ระบบประสาทมันต้องรู้สึกอย่างนั้นแหละ
 มันไม่รู้สึกอย่างอื่นได้คอก, แล้วเราสมมุติเรียกกันว่าความเจ็บ ;
 อย่างนั้นก็ยิ่งดี, มันไม่มีตัวกู ไม่มีนิ้วของกู ไม่มีนิ้วไม่มีมัด
 ด้วยเข้าไป มันมีวัตถุอันหนึ่งมันแทรกเข้าไปในระหว่างระบบ
 ของประสาท ที่ตรงนั้น ระบบประสาทที่ตรงนั้นมันก็ต้องรู้สึก
 อย่างนั้น, แล้วก็มันเช่นนั้นเอง เช่นนั้นเอง, เลยไม่เจ็บ,
 เลยไม่ต้องเจ็บ.

ถ้าว่ามันเป็นนิ้วของกูแล้ว เอาละ ที่นี้มันมากกว่า
 นั้น ว่ากูเลย มีดมันบาดกู ความหมายที่ว่าจะต้องตาย
 มันก็เกิดขึ้น; ฉะนั้น บางทีเพียงแต่ถูกหนามเกี่ยวเข้าสัก
 หน่อยก็จะตายเสียแล้ว, มันเกี่ยวกู กูมันจะตายจะเป็นลม. นี้
 เคยเห็นเด็กบางคนขวัญอ่อน โง่มากแหละ ถูกหนามเกี่ยวมันก็
 เป็นลม มันจะตายแล้วเพราะหนามเกี่ยว, นี้ตัวกูมันจืดมาก
 เกินไป.

เอา ที่นี้พอกันที่ส่วนที่ว่าถ้ามันมีความรู้สึกเป็นทุกข์
 แล้ว จะต้องมีความรู้สึกว่าคุณหรือของกูซ่อนอยู่ในนั้นเสมอไป;
 จะยกตัวอย่างมาสักก็สิบอย่างก็ได้ นั่นแหละคือความทุกข์.

ความทุกข์ รู้จักความทุกข์เป็นสิ่งแรกที่จะต้องรู้จัก ใน การที่จะศึกษาเพื่อรู้พระพุทธศาสนา, หรือจะปฏิบัติพระ- พุทธศาสนา ก็ขอให้รู้จักความทุกข์เป็นสิ่งแรก.

ปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์.

นี่ที่ฉันให้มันกว้างออกไปอีกนิดเพื่อจะเข้าใจดีขึ้น จะดูในส่วนที่เรียกว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์, มูลเหตุโดยตรง มูลเหตุโดยอ้อม หรือปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ มันมีอยู่ ขอให้สนใจ. ถ้าเข้าใจเรื่องนี้ดี แล้วก็จะเข้าใจเรื่องทุกข์ขึ้น ดีมากทีเดียว, ดีมากพอที่จะหาทางดับทุกข์ได้.

ปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์; ทุกข์ อย่างที่กล่าว มาแล้วข้างต้น เมื่อตะกี้ มันมี ปัจจัยมาจากมีกิเลสเกิดขึ้น โดยเฉพาะตัณหาอุปาทาน; ถ้ามีความอยาก อยากรๆ ถึงที่สุดแล้ว มันจะเกิดความรู้สึกว่าผู้อยาก, ความรู้สึก ว่าผู้อยาก จะต้องเกิดมาจากความอยาก, ถ้าไม่มีความอยาก ก็ผู้อยากเกิดไม่ได้. ทีนี้ ความอยากมันเกิดมาจากความโง่ ที่ไม่รู้ว่าเป็นอะไร สิ่งนั้นเป็นอะไร, มันไม่รู้, มันเป็น อวิชชา แล้วมันก็อยาก อยากรอย่างสุดชีวิตจิตใจ, อยาก

อย่างจะซาใจ. ถ้าอยากถึงขนาดนี้แล้ว ความรู้สึกว่าตัวกู
ตัวกูมันก็เกิดขึ้นเองแหละ, มันไม่ต้องมาจากไหน.

ตัวกูผู้อยากเกิดขึ้นเพราะมีความอยากรุนแรง,
ความโง่ อั่นนั้นมันก็ ปรุงตัวกูผู้อยากขึ้นมา. ฉะนั้น ตัวกู
เกิดมาจากความอยาก หรือ ผู้อยากเกิดมาจากความอยาก;
ผู้อยากตัวจริงมิได้มี เป็นแต่เพียงความคิดที่เกิดขึ้น
เพราะอวิชชา.

เมื่อมีกิเลสแล้วความทุกข์ก็ต้องเกิดขึ้น กิเลส
คือตัณหาอุปาทาน, ความอยากและตัวกูผู้อยากเกิดขึ้นก็ต้อง
มีความทุกข์ ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะไม่มีความรู้เรื่องนี้, ไม่มี
ความรู้เรื่องนี้ เรื่องที่กำลังพูดว่าทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร, มัน
ไม่มีความรู้เรื่องนี้ มันก็มีความทุกข์ หรือมันมีความรู้
เรื่องนี้อยู่พอสมควร แต่มันมี สติไม่พอ ระวังไม่ทัน, เรียน
เสียเป็นวัฏเป็นเวร แต่ พอเกิดเรื่องเข้าจริง สติไม่พอ
ไม่ระวังเอามาได้ทัน สติบัญญัติมันก็ไม่ช่วย.

มันมีความรู้แต่สติระวังเอามาไม่ทัน มาช่วยไม่ทัน
อย่างนี้ก็มียุ่ตลอดเวลา ขอให้คิดดูเถอะ มันเป็นทุกข์เสีย
แล้ว จึงค่อยนึกได้ว่า โอ อั่นนั้นเป็นอั่นนั้นอั่นนั้นเป็นอั่น,

ทุกข์เสียเกือบตาย เจียนจะตายแล้ว จึงจะนึกถึงอนิจจัง
ทุกข์ อนัตตา; อย่างนี้ไม่มีประโยชน์, มันต้องมา
ทันควันทันท่วงที.

หรือว่ารู้ได้ รู้แล้ว ระลึกได้ แต่มัน บังคับจิตไม่ได้
บังคับให้เดินไปในทางที่จะสลัดออกไปจากตัวกู—ของกู, มัน
บังคับจิตไม่ได้ นี่มันก็ต้องเป็นทุกข์, มันเกิดอุปาทาน
ว่าตัวกู—ของกู เสียตลอดเวลา มัน ก็ต้องเป็นทุกข์.

มันมีความช่วยจากสิ่งภายนอกมากมาย มากมายเหลือ
ทน : ความช่วยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ
มันมีความช่วยมากเกินไปเกินความสามารถของคน ๆ นั้นที่จะรู้
เท่าทัน มัน ก็ต้องเป็นทุกข์.

ที่นี้ นิสสัย ของเขามันมาตั้งแต่อ่อนแต่ออกนั้นมัน
เป็นทาสของอายตนะ, พุทฺธสภาพหน้อยกว่า เป็นทาส
ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, บุชาความเอร็ดอ่อย ทาง
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มาตั้งแต่อ่อนแต่ออก, ถ้ามันมีนิสสัย
เช่นนี้ มัน ต้องเป็นทุกข์แหละ ช่วยไม่ได้.

นี่ก็คิดให้ตีมัน ไม่มีสติเครื่องเหนี่ยวรั้ง, ไม่มี
สัมปชัญญะเครื่องต่อสู้ มีสติสัมปชัญญะไม่พอ มันก็

ต้องเป็นทุกข์, มัน มีอนุสัยความเคยชินแห่งกิเลสเก็บไว้
ไว้ในใจมาก, ความเคยชินแห่งกิเลสเก็บไว้ในใจมาก เป็น
อนุสัย อันนี้มัน กังายที่สุด ที่จะออกมาเป็นความทุกข์.

หรือว่ามัน มีอาสวะกล้าแข็ง เพราะอนุสัยเก็บ
ไว้มาก เหมือนกับที่เก็บไว้มาก ความที่ตะกอนออกมันก็มีมาก;
เช่นเอาน้ำใส่ตุ่มมาก ๆ เข้า ความที่จะตะกอนออกทางรูรั่วเล็ก ๆ
มันก็มีมาก นี้เรียกว่า อาสวะมันมาก, เก็บความเคยชิน
แห่งกิเลสไว้มาก อนุสัยก็มีมาก อาสวะก็มีมาก, นี้มัน
ก็ต้องเป็นทุกข์.

หรือว่ามัน ชี้ระแวง ชอบระแวง, ความโง่งงทำให้
เกิดความระแวง เกินพอดี มันก็ต้องเป็นทุกข์ ทั้งที่ไม่มี
เรื่องอะไร มัน ก็ระแวงให้เป็นทุกข์มาจนได้.

หรือว่ามัน เป็นคนโง่ ยึดหลักว่าชีวิตนี้อยู่ด้วย
ความหวัง, ต้องมีความหวัง, ล้วนแต่หวัง ถูกสอนมาแต่
เล็ก ๆ ให้ อยู่ด้วยความหวัง มันก็ต้องเป็นทุกข์ทรมาณ
ด้วยความหวัง. ไม่ต้องหวังดีกว่า ทำไปตามที่ควรจะทำ
ไม่ต้องหวังก็ได้ผล แล้วก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ แล้วก็ไม่ต้องหวัง
ด้วย เพราะเราไม่ได้หวังนี้.

ถือไสยศาสตร์อย่างหลับหลับตา ก็ต้องเป็น
ทุกข์.

เชื่อง่ายไม่มีเหตุผลก็ต้องเป็นทุกข์.

โง่หลงยึดถือเอาความหมายแห่งของเป็นคู้ๆ :
เรื่องชั่วเรื่องดี, เรื่องบุญเรื่องบาป, เรื่องสุขเรื่องทุกข์, เรื่อง
แพ้เรื่องชนะ เรื่องได้เรื่องเสีย, เรื่องกำไรเรื่องขาดทุน,
ยึดถือเรื่องของเป็นคู้ๆ มากเกินไป, ไม่เห็นว่าเช่นนั้นเอง
ก็ต้องเป็นทุกข์.

คนในโลกทั้งหมด จะทั้งหมดก็ว่าได้ในปัจจุบันนี้
ยึดถือในฝ่ายบวก, ยึดถือในฝ่ายได้ฝ่ายบวกฝ่าย positive มัน
มากเกินไป มัน โง่อยู่ด้วยเรื่องที่จะได้ ฝ่ายที่รักที่พอใจนี้,
ยึดถืออย่างนี้มาก มัน ก็ต้องเป็นทุกข์ตลอดเวลา ไม่มีทาง
ช่วยได้.

หรือในที่สุดมัน ไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม มันก็กว้างม
งายไปมันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะมันไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม. มัน
ไม่ทำให้ถูกต้องตามที่ควรจะทำ.

มัน มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิ ผิดจากสัมมาทิฏฐิ
ผิดจากความจริงของธรรมชาติ, ผิดจากกฎของธรรมชาติ;

เช่นกฎอภัยทัณฑ์จายตาเป็นต้น. นั้นมันเป็นมัจฉาทิฎฐิ มัน
ต้องเป็นทุกข์ ไม่มีใครช่วยได้.

แล้วจะสรุปท้ายว่า เพราะมันมีการศึกษาหมาทาง
ด้วน มันถูกตำมามากแล้ว การพูดว่าหมาทางด้วนนี้ ก็ต้องใช้
ต่อไปเพราะเขาคำมามากแล้ว. เขาคำมาจนไม่รู้จะคำอย่างไร
ว่าอาตมาใช้คำหยาบว่าการศึกษาหมาทางด้วน. พวกกระ-
หรวงศึกษาธิการโกรธมากกว่าพวกอื่น. เราพูดว่าโลกนี้มันมี
แต่การศึกษาหมาทางด้วน มันรู้แต่หนังสือมาก รู้วิชาชีพมาก
อาชีวะมันมากมันเก่ง หนังสือมันก็เก่ง, แต่มัน ไม่รู้ว่าเกิด
มาทำไม ทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์; นี้เรียกว่าการ
ศึกษาหมาทางด้วน, รู้แต่หนังสือกับวิชาชีพ ไม่รู้เรื่องราว
ทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ เพราะเมื่อเรียนอาชีวะมาดี มามาก
มาพอ ถ้ามันยังโง่มันจะมีความทุกข์ตลอดเวลาที่มันประกอบ
อาชีพ, ประกอบอาชีพด้วยความโง่ ด้วยความหวังทะเยอ
ทะยาน ไม่ได้ทำด้วยจิตที่สงบ; ความรู้อันช่วยไม่ได้,
มันก็ต้องเป็นทุกข์เพราะวิชาชีพที่เรียนมามาก ๆ นั้น.

นี่ขอให้เข้าใจกันไว้สักอย่างหนึ่งทุกคนเลย, ทุกคน
เลย ว่าธรรมะนี้พิเศษในข้อที่ว่า ทำให้ไม่เกิดความทุกข์

เมื่อทำงาน, เมื่อทำงานนั้นจะหนักเหนื่อย จะเหงื่อไหลไคลย้อยอย่างไร ถ้ามีธรรมะแล้วไม่เป็นทุกข์ ได้ผลตามที่ต้องการก็ไม่ถึงโลกไม่ตื่นเต้น, ไม่ได้ผลบางครั้งบางครั้งก็ไม่เสียใจไม่เป็นทุกข์, เพราะฉะนั้นธรรมะจะช่วยให้ไม่ต้องเป็นทุกข์ ในเมื่อจะทำงาน; ถ้ามีจะนั้นจะต้องเป็นทุกข์ไม่มากก็น้อยแหละ, ถ้าไม่มีธรรมะเข้ามาควบคุมการงานแล้วมันจะต้องเป็นทุกข์, อย่างน้อยก็เพราะมันเหนื่อย เพราะไม่ทันอกทันใจ, หรือถ้ามากก็เพราะธรรมชาติดินฟ้าอากาศไม่อำนวย มีคู่แข่งชั้น มีศัตรู มีอันตรายลึกลับคอยขโมย นี่มันก็เป็นทุกข์ไปหมด. แต่ถ้ามีธรรมะช่วยแล้ว จะไม่เป็นทุกข์เพราะทำงาน ไม่ว่าการงานอะไร.

นี่ความทุกข์มีอยู่อย่างนี้, ธรรมะจะช่วยแก้ได้อย่างนี้ รู้จักความทุกข์เป็นข้อแรก, แล้วให้รู้จักปัจจัยแห่งความทุกข์, ทางมาแห่งความทุกข์ให้เพียงพอ, นี้ก็เรียกว่าเรื่องของความทุกข์. รู้จักเรื่องของความทุกข์ให้เต็มที่เลย, แล้วมัน จะเห็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือปัจจัยให้เกิดทุกข์นี้ได้ง่าย, มัวแต่ท่องอย่างเดียวโดยไม่รู้ความหมายนั้นมันไม่เห็นคอก จะท่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทันสักเท่าไรๆ มันก็

ไม่เห็นความทุกข์, มันต้องเห็นตัวจริง ของมัน ประจักษ์
แก่ตัวจริงของมัน ว่ามันเป็นอย่างไร ทำไมมันจึงเกิดความ
ทุกข์ เกิดความทุกข์เพราะมันมีความรู้สึกเป็น ตัวกู—
ของกูขึ้นมาในสิ่งนั้น ๆ.

เอาละ เป็นอันว่า เรารู้ปัจจัยของความทุกข์,
ส่วนหนึ่งของความทุกข์คือปัจจัยของความทุกข์, กิรยาอาการ
ของความทุกข์, ปรากฏการณ์ของความทุกข์นี้เรารู้.

ทุกข์—สุข มิได้เกิดจากกรรมเก่า หรือพระเจ้านันตาล.

ทีนี้ข้อต่อไป ก็จะเห็นว่า ความทุกข์หรือความสุข
ก็ตาม มิได้เกิดมาจากกรรมเก่า หรือการบันดาลของ
พระเป็นเจ้า. ข้อนี้มิได้พูดเอาเอง, พูดตามพระบาลี
นปฺพเหตุ—ไม่ได้เกิดเพราะกรรมเก่า ๆ มันเกิดเพราะทำผิด
หรือทำถูกต้องกฎอภัยทัณฑ์ปัจจัยตา ทีนี้และเดี๋ยวนี้. ถ้าทำ
ผิดก็ต้องเกิดทุกข์, ถ้าทำถูกต้องก็ไม่เกิดทุกข์. ฉะนั้นเรา
สามารถที่จะไม่นึกถึงกรรมเก่า ไม่ต้องนึกถึงกรรมเก่า,
ทำให้ถูกไว้เสมอไป ความทุกข์เกิดไม่ได้ มีแต่ความสุข,

แล้วที่ว่า น อิสฺสรนิมมานเหตุ — ความทุกข์ไม่ได้เกิดเพราะ
 การเสกสรรค้ของอิศวร ; อิสฺระ อิสฺระค้ำนั้น ภาษาบาลี-
 ภาษาสันสกฤต เรียกว่าอิศวรในความหมายว่าพระเจ้าพระ
 เป็นเจ้า. นิมมานะคือการคลบ้นตาล, ไม่ได้เกิดจากคลบ้นตาล
 ของอิศวรคือพระเจ้า. แต่มันเป็นเพราะเราทำผิดหรือ
 ทำถูกต้องกฎของธรรมชาติ เช่นกฎอิทัปปัจจยตา. ถ้า
 เราทำถูกต้องกฎอิทัปปัจจยตา ให้อิศวรหรือพระเจ้ามา
 เป็นฝูง ๆ ก็ทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ได้ ; เพราะอย่างนี้จึงว่า
 ไม่ใช่เพราะการบังคับบ้นตาลเสือกไสของพระเป็นเจ้า, หรือ
 ว่า ถ้าพระเป็นเจ้าเกล็งโกรธเราเกลียดเรา จะให้เรา
 เป็นทุกข์, เราต้อนรับด้วยการปฏิบัติถูกต้องตามกฎของ
 อิทัปปัจจยตาเราก็ไม่เป็นทุกข์. ฉะนั้น จึงไม่ถือว่าสุข
 หรือทุกข์นี้มาจากการบ้นตาลของอิศวร หรือของพระเป็นเจ้า.

แต่เดี๋ยวนี้แม้ พุทธบริษัทนี้ก็เข้าใจว่าเป็นผลของ
 กรรมเก่ากันเสียโดยมาก, อยากรังก็โง่ไป. แต่พระพุทฺธเจ้า
 ท่านตรัสแล้วอย่างไม่ใช่ผลของกรรมเก่า เป็นผลของ
 การทำผิดหรือทำถูกต้องกฎอิทัปปัจจยตา, แต่คนก็ยังมา
 เชื่อว่ากรรมเก่า, กรรมเก่า แล้วก็มาเลยไม่ต้องสู้ ไม่ดีนรณ

ไม่ต่อสู้ ไม่แก้ไข เพราะเชื่อเสียแล้วว่ามันต้องเป็นไปตามกรรมเก่า. นี่เป็นความเข้าใจผิดของพุทธบริษัทแม้ในปัจจุบันซึ่งมีอยู่มาก.

ขอให้ยึดหลักความถูกต้องตามกฎหมายที่บัญญัติไว้ตลอดเวลา จะไม่มีทุกข์, จะไม่มีทุกข์ เอาไม่มีทุกข์ก็พอแล้ว. อย่าเอาสุขกันนักเลย จะทำให้โง่ขึ้นมาอีกนั่น ไปหลงในสุขมันจะโง่ขึ้นมาอีก. เดี่ยวสุขจะกลายเป็นทุกข์ขึ้นมาอีก, เอาแต่ไม่มีทุกข์ ไม่มีทุกข์ ทั้ทุกข์สนิทก็พอแล้ว.

นี่ก็เป็นเรื่องที่จะต้องรู้ไว้เกี่ยวกับความทุกข์, เกี่ยวกับความทุกข์ ว่าสุขและทุกข์มิใช่เป็นผลของกรรมเก่า อย่างที่เชื่อกันอยู่โดยมาก. และสุขและทุกข์ มิใช่การเสกสรรคัมภีร์ของพระเจ้าหรืออิศวร; นี่ก็จะต้องรู้ไว้เกี่ยวกับความทุกข์.

แล้วก็รู้ว่า สุขและทุกข์นี้มิใช่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย มีเหตุมีปัจจัยซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่จะทำให้เกิดขึ้น, ก็ว่าเป็นความไม่มีทุกข์หรือเป็นทุกข์ก็ได้. ถ้าอยากเป็นทุกข์ก็ทำตามกฎเกณฑ์ฝ่ายที่มันเป็นทุกข์, ถ้าไม่อยากจะมีความสุขก็ทำไปตามกฎเกณฑ์ของฝ่ายที่ไม่มีทุกข์, นั่นคือกฎของ

อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตาเป็นกฎของความทุกข์และ
ความดับทุกข์ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราไม่พูดเรื่องอื่น
แต่ก่อนก็ดี เดียวกันก็ดี พูดแต่เรื่องทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่ง
ทุกข์เท่านั้น นี่ก็คือข้อที่พระพุทธองค์ได้ตรัสอิทัปปัจจยตา
ฝ่ายที่ทำให้เกิดทุกข์ไว้อย่างสมบูรณ์, แล้วก็ตรัสฝ่ายที่ไม่เกิดทุกข์
ไว้อย่างสมบูรณ์. ฉะนั้น จึงควรจะรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา
พอสมควร แลละ, ไม่ใช่รู้แต่เพียงท่องได้ แต่ต้องให้รู้
ความจริง. ที่สวดอิทัปปัจจยตาแต่ปากนั้น มันก็ดีเหมือน
กันแหละ มันเป็นการรู้เบื้องต้นโดยตัวหนังสือ, แต่ควรจะรู้
ขึ้นไปถึงความจริงว่ามันเป็นอย่างไร.

อิทัปปัจจยตาทั้งฝ่ายเกิดและดับทุกข์.

นี่ก็เลยถือโอกาสพูดเรื่อง อิทัปปัจจยตาฝ่ายเกิด
ทุกข์ และ อิทัปปัจจยตาฝ่ายดับทุกข์ กันเสียเลยในที่นี้ จะได้
สมบูรณ์, สมบูรณ์ในเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ ซึ่งเป็นสิ่งแรก
ที่จะต้องรู้จักก่อนแต่ที่จะมาเกี่ยวข้องกับธรรมะหรือศาสนา.

ถ้ากล่าวโดยกฎทั่วไป อะไรก็ได้ ก็เรียกว่า
อิทัปปัจจยตา, แต่ถ้ากล่าวเฉพาะเรื่องของมนุษย์ และ

ความสุขความทุกข์ที่เกิดอยู่กับมนุษย์ นิยมเรียกกันว่า ปฏิจัสมุปปบาท, ปฏิจัสมุปปบาทในวงจำกัดอยู่แค่เรื่องของมนุษย์ ทุกข์และดับทุกข์, แต่ถ้าเป็นอิทัปปัจจยตาแล้วอะไรก็ได้ ไม่มีชีวิตชีวาก็ได้ เรื่องก่อนหน้านั้นก็ได้, มันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอย่างไร, เรานิยมเรียกกันว่า อิทัปปัจจยตา ก็เพื่อให้มันกินความหมดทุกอย่าง จะไม่มีของอะไรแปลกออกไปได้. แต่อย่าลืมว่า คือเรื่อง ปฏิจัสมุปปบาท นั้นแหละ ถ้าพูดถึงเรื่องของคน; เดียวนี้มันพูดถึงเรื่องของคน ก็พูดไว้ในรูปของปฏิจัสมุปปบาท.

เรามีธรรมชาติพื้นฐานอยู่ที่นามรูป, นามรูปชีวิตคือนามรูปกายใจนี้ มันมีระบบของมันครบถ้วนอยู่ในตัวมัน; เช่นว่ามัน มีอวิชชาธาตุ ที่พร้อมจะเข้ามาครอบงำจิตใจ. อวิชชา เพราะความไม่รู้ตามที่เป็นอย่างจริง ก็ทำให้เกิดสังขาร คืออำนาจการปรุงแต่งอะไรขึ้นมา ถ้ามันรู้จริง มันไม่มาเสียเวลาปรุงแต่งให้ยุ่ง.

เพราะมันไม่รู้มันจึงปรุงแต่งที่จะเกิดเป็นความผิด เป็นมิจจาทิฏฐิ, เป็นอะไรผิดๆขึ้นมา มัน ก็ไปเอาวิญญูณธาตุตามธรรมชาติมาเป็นวิญญูณ ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ.

ถ้ามัน มีวิญญาณ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็
เรียกว่าร่างกายนี้มีครบ : ส่วนที่เป็นกายก็เป็นกาย,
ส่วนที่เป็นจิตก็เป็นจิต. กายใจ มันมีพร้อมทั้งส่วนกายและ
ส่วนใจ.

เขาเรียกว่ามีเครื่องติดต่อครบถ้วน คือ ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ ในนั้นทุก ๆ ส่วนก็มีส่วนที่เป็นใจเข้าไปทำหน้าที่ที่
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

เพราะมีอายตนะเหล่านี้ มันก็สามารถที่จะเกิด
เวทนา เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกข์มสุข นี้มันเกิดเวทนา
ได้อย่างนี้โดยหลักพื้นฐาน มองกันเพียงเท่านี้ก่อนก็ได้; นี้
กล่าวโดยหลักทั่วไปเป็นอย่างนี้.

แต่กล่าว โดยหลักที่เห็นชัด ๆ ตรง ๆ แล้วก็จะต้อง
พูดอีกอย่างหนึ่งว่า เพราะได้อาศัย ตานี้ที่มีอยู่ข้างในนี้ กับ
รูปที่มีอยู่ข้างนอกนี้ มาถึงกันเข้า ก็เกิดการเห็นทางตา
คือจักขุวิญญาณ. ตา ที่อยู่ข้างในนี้เป็น รูปขันธ์ภายใน,
รูปที่จะเห็นข้างนอก เป็นรูปขันธ์ภายนอก, รูปขันธ์ภายใน
และรูปภายนอกถึงกันเข้าเมื่อใด จะเกิดการเห็นทางตา ซึ่ง
เรียกว่าจักขุวิญญาณ. พอมีการเห็นทางตา เกิดการเห็น

ทางตา แล้วให้รู้ไว้เถิดว่า มันมีรูปขันธ์ภายใน และรูปขันธ์
ภายนอกมันได้เกิดขึ้นแล้วทำหน้าที่ แล้วก็เกิดวิญญาณขันธ์
ขึ้นมาด้วยนั้นมันขึ้นมาแล้ว.

รูปขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ มีแล้ว, เมื่อ สามอย่าง
นี้ คือ ตา กับ รูป กับ วิญญาณขันธ์ ทำงานอยู่ด้วยกัน นี้ก็
จะเรียกว่าผัสสะ, ผัสสะ. เรามีผัสสะอยู่ตลอดเวลาเห็น
ไหม แต่เราก็ไม่รู้สึกรู้สีก : ผัสสะทางตา ตากับรูปการเห็นทางตา,
ผัสสะทางหู หูกับเสียง แล้วก็การได้ยินทางหู, ผัสสะทาง
จมูก ก็จมูกกับกลิ่น แล้วก็การรู้จักกลิ่น, ทางลิ้น มีลิ้นข้างใน
กับรสข้างนอก ก็เกิดวิญญาณทางลิ้น, มีผิวหนังกับสิ่งที่มา
สัมผัสผิวหนัง ก็เกิดวิญญาณทางผิวหนัง, มีจิตใจกับสิ่งที่
มากระทบจิตใจ ก็เกิดความรู้สึกรู้สีกทางจิตใจ, รู้แจ้งทางจิตใจ
เป็นวิญญาณทางจิตใจเรียกว่ามโนวิญญาณ, นี้มีอยู่ตลอดเวลา.
มีอยู่ตลอดเวลา ถ้าเป็นตามธรรมชาติอย่างนั้นยังไม่เกิด
ความทุกข์, จนกว่าจะเกิดความโง่ว่ามันตัวกูจึงจะมีความทุกข์.
ฉะนั้นการที่เรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอยู่ข้างใน, มีรูป
เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ ธรรมารมณ์อยู่ข้างนอก ถึงกัน
เข้าเมื่อไรก็เกิดวิญญาณขันธ์ ทำงานร่วมกันอยู่เรียกว่า

ผัสสะ, แล้วก็เกิดเวทนาขั้น. นี้เรียกว่าระบบพื้นฐานของธรรมชาติธรรมดา, มีอยู่ตลอดเวลา, มีอยู่ตลอดเวลา. ระบบพื้นฐานของธรรมชาติตามธรรมดามีอยู่ตลอดเวลาคืออย่างนี้. นี่ครั้งแรกของสิ่งที่เรียกว่าปฏิจัสมุปปาท.

ที่นี้มาถึงเวทนาแล้ว มันจะมาถึงระบบกิเลสแล้วนี้, พอมาถึงเวทนา มันก็จะยังมีการรู้สึกต่อเวทนาโดยมโนวิญญาณอีกก็ได้ หรือจะเกิดสัญญามันหมายว่าเป็นเวทนาอย่างนั้นเวทนาอย่างนี้ เวทนาจากอะไร เวทนาจากผู้หญิง เวทนาจากผู้ชายอะไร, เรียกว่าสัญญาอย่างนี้ ก็รวมอยู่ในเวทนา.

พอมีความรู้สึกมันหมายอย่างนี้ มัน จะเกิด ตัณหา, เวทนาปัจจัยตาคัณหา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิด ตัณหาคือความอยาก ไปตามสมควรแก่เวทนานั้น แล้วแต่ว่าจิตของผู้นั้นได้มีสัญญาลงไป ในเวทนานั้นอย่างไร, มันก็เกิด ความอยากไปในทางกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา อย่างใดอย่างหนึ่ง; นี้เวทนาให้เกิดตัณหา.

นี่กิเลสแล้ว เข้าถึงชุกกิเลสแล้ว ระบบกิเลสตั้งแต่ตัณหาไปถึงอุปาทาน จนถึงภพ จนถึงชาติ, อุปาทาน

มาจากค้นหา, มีความอยากมากแล้วก็จะปรุงเป็นความ
 รู้สึกว่า กุผู้อยาก^{ขึ้น}มาเองตามธรรมชาติ. ฉะนั้นตัวตน
 ที่เป็นผู้อยากไม่ใช่ของจริงไม่มีตัวจริง เป็นแต่เพียงของ
 ปรุงขึ้นมาด้วยอวิชา ชั่วคราวชั่วคราว, เป็นเรื่องๆ เฉพาะ
 เรื่อง กุผู้อยาก กุผู้ต้องการ; แม้แต่ว่ากุผู้เห็น กุผู้ได้ฟัง
 กุผู้ได้ดม กุผู้ได้ลิ้ม อะไรก็ตามเกิด นี่มันก็เกิดเป็นความอยาก
 ตามกรณีนั้นๆ จึงมีนับไม่ไหว, โดยรายละเอียด แต่ว่าโดย
 หลักมันก็มีอยู่ที่ทาหุจุมกลืนกายใจ.

มันก็มีภพ, มีภพความเป็น ความเป็นแห่งตัวกุ
 เกิดขึ้น, แล้วก็มีชาติ คือตัวกุที่แสดงบทบาทออกมาเต็ม
 ที่เรียกว่าชาติ, ไม่ได้หมายถึงชาติเกิดจากท้องแม่. ชาติเกิด
 จากท้องแม่นั้นเสร็จไปแล้ว มันไม่มีปัญหาแล้ว.

แต่ชาติจากอุปาทานจากความโง่งนี่จะมีอยู่เรื่อยๆ
 ไป, เตียวเกิดตัวกุอย่างนั้น, เตียวเกิดตัวกุอย่างนี้, เตียว
 เกิดตัวกุอย่างโน้น, ทุกชนิดเรียกว่าชาติ มันก็มีชาติอย่างนั้น
 อยู่ทุกวันๆ. คิดอย่างไรมันก็เป็นชาติอย่างนั้น, คิดอย่าง
 ญกอย่างตีก็เป็นตี, อย่างชั่วเป็นชั่ว, คิดอย่างเทวดาเป็น

เทวดา, คิดอย่างสัตว์นรกเป็นสัตว์นรก, คิดอย่างเศรษฐี
เป็นเศรษฐี คิดอย่างขอทานเป็นขอทาน, คิดอย่างคนดีก็
เป็นคนดี เป็นชาติดี, คิดอย่างคนชั่วก็เป็นชาติชั่ว.

ต้นหาเหมือนกับการผสมพันธุ์, อุปาทาน
เหมือนกับการตั้งกรรม ภพเหมือนกับกรรมแก่, ชาติ
เหมือนกับคลอดออกมา, นี้โดยอุปมาเป็นอย่างนี้.

ที่นี้ทุกข์เพราะมีตัวกู อย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมา, แล้ว
มัน ก็มีความรู้สึกต้องเป็นทุกข์ ตามเรื่องที่ว่ามาแล้วข้าง
ต้น. ใต้อย่างต้องการ, มันก็โง่ก็หลงไปยึดมั่นถือมั่นหวง
แหน ยิ่งดียิ่งรัก ยิ่งรักยิ่งทนทุกข์. ฉะนั้นมัน จึงไม่มีที่
เรียกว่าความสุข; แม้ในสิ่งที่เรียกว่าความสุข ความ
เอร็ดอร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับยึดมั่นถือมั่น
สำหรับแผดเผาหัวใจ เป็นทุกข์ยิ่งขึ้น มันก็เลยเป็นทุกข์.

ยังมีตัวกูมากเท่าไร ก็ยิ่งกลัวความเกิดแก่เจ็บ
ตายมากเท่านั้น ก็เป็นทุกข์มากเท่านั้น, มูลเหตุที่จะ
ต้องทำให้ มีโสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัสอุปายาส ก็มากขึ้น
เท่านั้น, แล้วก็ ทำให้หวังมาก, แล้วก็ผิดหวังมาก คือ

ต้องประสบกับของไม่รักพลัดพรากจากของรัก มันก็มากขึ้น
 เพราะเหตุนี้ เพราะชาติชนิดนี้.

ก็เลยเป็นอันว่า สรูปความได้ว่ามันมีความยึดมั่น
 ด้วยอุปาทาน ว่าตัวตนในเบญจขันธ์ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง,
 โลกทั้งโลกสรูปอยู่ในคำเพียงห้าคำว่า ห้าขันธ์, ห้าขันธ์
 : รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, อาการอย่างนี้เรียก
 ว่าปฏิจจสมุปบาท แล้วก็เกิดขึ้นแห่งความทุกข์.

ที่นี้ฝ่ายตรงกันข้าม พอมีผัสสะ ตา หู จมูก อะไร
 ก็ตาม, พอมีผัสสะ สติมาทันเอาปัญญาที่เรียนรู้ เรื่อง
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตมา มันก็ไม่เกิดเวทนาใจ ที่หลอก
 ให้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือออกทุกขมสุข, ไม่มีเวทนาใจก็ไม่เกิด
 ตัณหา, ไม่เกิดตัณหาก้ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดภพเกิด
 ชาติ อย่างที่ว่ามาแล้ว มันก็ไม่เป็นทุกข์. นี่คือปฏิจจ-
 สมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตาฝ่ายที่ไม่ต้องเป็นทุกข์, ถ้า
 เป็นอย่างที่ว่ามาแล้วตามธรรมดานั้น ก็ต้องเป็นทุกข์, จึงมี
 กฎเกณฑ์สำหรับที่จะเป็นทุกข์ และจะไม่เป็นทุกข์.

แล้วเราไม่รู้เรื่องนี้ ก็หลับตาทำไป มันก็คุ้มไปแต่
 ในทางที่จะเป็นทุกข์; เพราะมันทำไปด้วยอำนาจของอวิชา

อวิชา, ผลก็คือความทุกข์. ได้อย่างใจก็เป็นความ
 ทุกข์ เพราะหลงรัก กลัวจะวิบัติพลัดพราก, ไต่เอื้อมร่อย
 สนุกสนานก็ยิ่งโง่ ยิ่งโง่ก็ยิ่งยึดมั่นถือมั่นก็ต้องเป็นทุกข์.
 ฉะนั้น การได้มาเป็นบวาก็เพื่อความทุกข์, ได้มาเป็นลบ
 ก็เป็นตัวความทุกข์. นี่เราจึงต้องการจะอยู่เหนือมัน :
 เหนือคติเหนือชั่ว, เหนือบุญเหนือบาป, เหนือสุขเหนือทุกข์.

คำสอนในคริสเตียน วิเศษอยู่ ข้อแรกที่พระเจ้าสั่ง
 อาดัมกับอีฟ ว่าอย่ากินผลไม้ที่ทำให้รู้จักชั่ว, กินเข้าไปแล้ว
 จะตาย. แต่เขาก็ไม่เชื่อ เขาก็ได้กิน แล้วก็มิมีปัญหาเรื่องดี-
 ชั่ว มาจนบัดนี้, จนบัดนี้ มนุษย์ทุกคนได้กินผลไม้ ที่ทำให้
 รู้จัก ดี-ชั่ว, ดีชั่ว บุญบาป สุขทุกข์ ก็อยู่ตรงกันข้ามทุก ๆ คู่
 แล้วก็ต้องเป็นทุกข์. พุทธศาสนาก็สอนอย่างนี้, เข้าใจว่า
 มันจะมีรกรากเดียวกันที่ว่า มองเห็นมาแต่ดึกดำบรรพ์โน้น
 แล้วว่า ดีและช่วนั้นแหละเป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่น แล้ว
 ก็เป็นทุกข์. อย่าไปเอาของมัน อยู่เหนือมันเสีย, หรืออยู่
 ระหว่างกลางไม่ดี ไม่ชั่ว. อย่าไปเอาบวก, อย่าไปเอาลบ.
 เอาเหนือบวกเหนือลบ, หรือระหว่างบวกระหว่างลบก็ยังพอ

ไปได้. จงอยู่ระหว่างบวกระหว่างลบ หรืออยู่เหนือบวก
เหนือลบ.

แต่คนในโลกทั้งโลกยังบูชาบวก, ต้องการบวก
ต้องการ *Positivision*, ที่เขาพูดถึงกันนัก อะไร อะไร ต้อง
เป็น *Positive* ไว้เรื่อยไป. ทราฐูไม่วามันเป็นคู่กันกับ *Nega-*
tive ก็จะต้องลบ มีบวกก็ต้องมีลบ, บวกก็เป็นทุกข์ ลบก็
เป็นทุกข์.

ฉะนั้น ขอให้รู้ไว้เสียว่า ทุกข์ทั้งหลายมาจาก
ความยึดถือในบวกและในลบ; ถ้ารู้ยั้งนี้เรียกว่าพอ
เก่งมากทีเดียว คนนั้รู้เรื่องความทุกข์ดีที่สดุเลย, ถ้ารู้ว้า
ทั้งบวกและทั้งลบเป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์ ก็แปลว่า
คนนั้รู้เรื่องความทุกข์ดีที่สดุ และจะเข้ากับข้อที่ว้ารู้เรื่อง
เบื้องต้นที่สดุก็คือ รู้เรื่องความทุกข์.

รู้เรื่องความทุกข์ให้มากพอที่จะเป็นจุดตั้งต้นของ
การศึกษา และการปฏิบัติพระพุทศาสนา; ถ้าไม่รู้เรื่อง
ความทุกข์ ไม่เข้าใจความทุกข์ ไม่มองเห็นความทุกข์
ก็ไม่สามารถจะจับต้องพุทศาสนาได้, จะจับไม่ถูกตัว
พุทศาสนา. ฉะนั้น จะต้องรู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ คือยึด

มันถึมันไม่ว่าฝ่ายบวกหรือว่าฝ่ายลบ, พุคใ้ง่าย ๆ พ้ง
ง่าย ๆ ว่าคืซั้วนี้บวกลบ, บุญบาป—บวกลบ, สุขทุกข์—บวกลบ,
ไ้เสีย—บวกลบ, แพ้ชนะ—บวกลบ, เป็นคู้ ๆ ทั้งนั้นแหละ,
เป็นคู้ระหว่างบวกกับลบทั้งนั้น. ถ้าใครเอาเข้าส่วนใดส่วน
หนึ่งแล้ว ต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน.

นี้รู้เรื่องความทุกข์กันอย่างนี้สิ ให้ถึงขนาดอย่างนี้
รู้เรื่องความทุกข์ให้แจ่มแจ้งอย่างนี้ จึงจะเพียงพอ
สำหรับมาลูบลำพระพุทธรศาสนาต่อไป, เพื่อการเอา
ชนะความทุกข์อยู่เหนือความทุกข์ให้จนได้, สรุปกันเสียทีว่า
มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ, เป็นกฎของธรรมชาติ,
เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งมันเป็นสิ่งสูงสุดในตัว
มันเอง ทำอย่างนี้จะเกิดผลอย่างนี้, เป็นเรื่องของกิริยาและ
ปฏิกิริยา, เมื่อมีกิริยาลงไปอย่างนี้ ก็มีปฏิกิริยาอย่างนี้. ก็
เรียกว่าทั้งหมดนี้ไม่มีอะไร นอกจากกระแสของกิริยาและ
ปฏิกิริยา, รู้เรื่องว่าทั้งหมดนี้มันเป็นกระแสแห่งกิริยาและ
ปฏิกิริยาเท่านั้นเอง ไม่มีตัวกู—ของกู.

ยิ่งรู้วิทยาศาสตร์มากเท่าไร จะยิ่งเข้าใจเรื่องนี้ได้
โดยง่าย. เรื่องกฎอิทัปปัจจยตา, เรื่องกระแสแห่งกิริยา

และปฏิภิกิริยา; กระแสแห่งเหตุและแห่งผล จะเข้าใจ
ได้โดยง่าย, แล้วเขาจะเข้าใจวิธีป้องกัน คือจะมีสติ
สัมปชัญญะได้จริงในขณะที่มีการกระทบทางอายตนะ
เป็นคู่ ๆ ไป เป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้ไม่เหลือวิสัย, ไม่ต้อง
อาศัยสิ่งภายนอก สิ่งภายใน ก็พอแล้ว คือมี รูป, เวทนา,
สัญญา, สังขาร, วิญญาณ ซึ่งในนั้น มีอะไรเพียงพอ
ที่จะจัดการอย่างไรลงไป แล้วก็ไม่ต้องทุกข์.

วิธีปฏิบัติ ก็วางไว้ให้ง่าย ๆ ให้มีปัญญาหรือสติ สติ
ปัญญาเมื่อมีผัสสะ แม้จะไม่เรียนทั้งหมดอย่างที่ว่ามานี้ ไม่
เรียนจบพระไตรปิฎก ไม่เรียนหมดอย่างที่ว่ามานี้, แต่เราจะ
เรียนศึกษากันว่า ปฏิบัติอย่างไรความทุกข์เกิดไม่ได้ ก็
จะพอแล้ว. แต่มัน สำคัญอยู่ที่ว่า ต้องรู้จักความทุกข์
เสียก่อน, สิ่งแรกหรือเรื่องแรกที่ต้องรู้ จำเป็นต้องรู้นั้นคือ
เรื่องความทุกข์นั่นเอง. นี้ขอให้รู้เรื่องความทุกข์เป็นสิ่ง
แรก, แล้วก็ดำเนินไปได้ตามลำดับ สามารถเอาชนะ
ความทุกข์ได้โดยไม่ต้องสงสัย.

นี่คือเรื่องแรกที่อาตมาขอนำมากล่าวในชุดนี้ คำ
บรรยายชุดนี้ คือชุด คู่มือที่ทุกคนจำเป็นจะต้องรู้ต้องมี

นี้เป็นเรื่องแรก เป็นวันแรก. สรุปเป็นใจความสั้น ๆ ว่า
 สิ่งแรกที่ต้องรู้จักคือความทุกข์. ขอให้ท่านทั้งหลายรู้จัก
 ความทุกข์, แล้วการศึกษาและการปฏิบัติของท่านทั้งหลาย
 ก็จะก้าวหน้า, ก้าวหน้า, ก้าวหน้าอย่างถูกต้อง อย่าง
 เป็นที่พอใจ; มิฉะนั้นจะคลานตัวมเตี้ยม ๆ ยิ่งกว่าเต่า, แล้ว
 ก็จะวนไปวนมา อย่างไม่มีทางออก. ขอให้สนใจเรื่องทุกข์
 เป็นเรื่องแรก.

การบรรยายเรื่องแรกว่า ความทุกข์เป็นสิ่งที่จะต้อง
 รู้จักก่อน มีอยู่อย่างนี้, และก็พอสมควรแก่เวลาสำหรับบรรยาย
 เพื่อเป็นหลักเกณฑ์เป็นเค้าเงื่อนในเบื้องต้น โดยรายละเอียด
 จะพูดสักเท่าใดก็ได้. เดียวนี้มันก็ไม่ใช่น้อยเหมือนกัน
 พูดชั่วโมงกว่าแล้วก็พอที่จะเข้าใจรู้จักสิ่งที่เรียกว่าทุกข์กัน
 บ้างแล้ว.

จะต้องขอยุติการบรรยายในวันนี้ เป็นโอกาสให้พระ
 คุณเจ้าทั้งหลาย สวดบทธรรมคณสาธยาย ให้เกิดกำลังใจ
 ในการที่จะศึกษาและปฏิบัติให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป สืบต่อไป
 ณ กาลบัดนี้.

รายชื่อนั่งสี่ ชุดหมื่นสี่

อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่	อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑.	พระพุทธคุณคำกลอน	๔	๒๐.	การทำวัตรตามแบบโบราณ	๑
๒.	การศึกษาคืออะไร?	๑	๒๑.	ประมวลปรมัตถธรรมที่คนธรรมดาควรทราบ	๑
๓.	การงานคืออะไร?	๑	๒๒.	โลกอื่น	๑
๔.	ทรัพย์สินสมบัติคืออะไร?	๑	๒๓.	ความเกิดแห่งทุกข์ และความไม่เกิดแห่งทุกข์	๑
๕.	สิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต	๑	๒๔.	นิเวศน์	๒
๖.	ปัญหาที่เกิดจากการศึกษาไม่สมบูรณ์แบบ	๑	๒๕.	วันครู	๑
๗.	ปวารณา และธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษา	๑	๒๖.	แผ่นดินทองต้องสร้างด้วยแผ่นดินธรรม	๑
๘.	ชาติในปัจจุสมุปบาท	๑	๒๗.	เมื่อพอใจในหน้าที่ที่กำลังกระทำ ก็มีสวรรค์อยู่ ณ ที่นั้นเอง. เมื่อไม่รู้จักตัวเอง ก็ไม่รู้วาทนควรจะมีหน้าที่อะไร	๑
๙.	ทางออกที่ ๓ แห่งยุคปัจจุบัน	๑	๒๘.	ความเป็นพระอรหันต์	๑
๑๐.	การบวชคืออะไร?	๑	๒๙.	ธรรมะคุ้มครองโลก	๑
๑๑.	ศาสนาคืออะไร?	๑	๓๐.	คุณของชีวิต กับ เสน่ห์ของคุณ	๑
๑๒.	ตัวตนคืออะไร?	๑	๓๑.	กระแสแห่งชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องรู้จัก	๑
๑๓.	อานาปานสติภาวนา	๑	๓๒.	สิ่งแรกที่จะต้องรู้จักนั้นคือความทุกข์	๑
๑๔.	ธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษาทางชนิดมีตัวตนและไม่มีตัวตน	๑	๓๓.	การหมดความเห็นแก่ตัวคือหมดทุกข์	๑
๑๕.	คุณพระไม่ตาย	๑			
๑๖.	คุณพระไม่ตายและเกิดมาทำไม?	๑			
๑๗.	ความรักดี	๑			
๑๘.	เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า"	๑			
๑๙.	ครูคือผู้ทำหน้าที่สร้างโลก	๑			

ชุดคู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม.

๑. สิ่งแรกที่จะต้องรู้จักนั้น คือ ความทุกข์ :—

- ต้องรู้จักความทุกข์ก่อนศึกษาพุทธศาสนา.
- ระบบปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา มีอยู่สำหรับดับทุกข์.
- จุดตั้งต้นของศาสนามาจากสัญญาชานาณแห่งการเอาตัวรอด.
- เริ่มแต่มีพิธีบูชาสิ่งที่คิดว่าศักดิ์สิทธิ์, เป็นผี, เทวดา, พระเจ้า.
- มีพระเจ้าหลายองค์, องค์เดียว, มีตัวตนนิรันดร, กระทั่งเกิดพุทธศาสนา.
- การถือศาสนาของปวงชนจึงแบ่งเป็นกลุ่ม : สัทธาธิกะ, วิริยาธิกะ, บัญญาธิกะ.
- พุทธศาสนาเป็นพวกปัญญาธิกะ, รู้จักตัวความทุกข์, และเหตุที่เกิด.
- ศึกษาให้รู้จักเบญจขันธ์ที่มีอุปาทานเป็นตัวทุกข์, ลักษณะทุกข์มีต่าง ๆ.
- ความทุกข์ทั้งหมดสรุปอยู่ที่ขันธ์ห้าขันธ์ใดขันธ์หนึ่งเป็นตัวตน.
- เมื่อเกิดตัวกู— ของกู แล้วก็เป็นทุกข์.
- ที่ถูก, ทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย; มีธรรมะแล้วจะไม่มีทุกข์.
- ทุกข์— สุข มิได้เกิดจากกรรมเก่า หรือพระเจ้าบันดาล, แต่เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา.
- ต้องศึกษาอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท ให้เข้าใจ จะชนะทุกข์ได้.

